

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav filozofie a religionistiky

Bakalárska práca

Alexandra Ratajová

Je populizmus hrozbou demokracie?

Praha 2023

Vedúci práce: doc. Jakub Jirsa, Ph.D.

Chcela by som sa veľmi poďakovať doc. Jakubovi Jirsovi, Ph.D., za jeho cenné rady a trpezlivosť počas celého procesu písania tejto práce. Taktiež by som sa chcela poďakovať mojej rodine a priateľom, no predovšetkým môjmu dedkovi, za podnetné diskusie a za záujem o tému tejto práce.

Prehlásenie: Prehlasujem, že som bakalársku prácu vypracovala samostatne, že som poctivo citovala všetky použité pramene a literatúru, a že práca nebola použitá v rámci iného vysokoškolského štúdia či k získaní iného alebo rovnakého titulu.

V Prahe dňa

.....

Alexandra Ratajová

Abstrakt

Táto práca sa zaoberá vzťahom medzi demokraciou a populizmom, a jej cieľom je ukázať, či je populizmus pre demokraciu hrozbou. Práca pozostáva zo štyroch častí a má teoretický charakter. Prvá časť je zameraná na objasnenie pojmu demokracie, aké sú jej charakteristické rysy, aké znaky by mala mať demokratická spoločnosť, a s akými problémami sa musí vyrovnávať. V tejto časti práce sú načrtnuté tri kľúčové problémy demokracie, ktoré sú spojené s populizmom. Druhá časť práce pojednáva o populizme a cieľom tejto časti je tento fenomén presnejšie definovať na základe sumarizácie spoločných črt rôznych definícií populizmu. Táto časť práce sa taktiež sústreďuje na to, ako populizmus reaguje na nedostatky demokracie, a aké riešenia prináša na tri kľúčové problémy, ktoré v demokracii prirodzene nastávajú, predstavené v prvej časti práce, a či sú tieto populistické riešenia skutočne efektívne. Cieľom tretej časti je bližšie ukázať, ako je populizmus s demokraciou prepletený, ako vplýva na demokraciu, a či je vôbec populizmus demokratický. Napokon, záver práce obsahuje môj názor na túto problematiku, ku ktorému som dospela počas písania tejto práce, ako aj odpoveď na otázku, či je populizmus hrozbou demokracie.

Kľúčové slová: demokracia, populizmus, ľud, spoločnosť, hrozba demokracie

Summary

This paper deals with the relationship between democracy and populism and aims to show whether populism is a threat to democracy. The work consists of four parts and is theoretical in nature. The first part is aimed at clarifying the concept of democracy, what are its characteristic features, what features a democratic society should have, and what problems it has to deal with. In this part of the work, three key problems of democracy, which are connected with populism, are outlined. The second part of the thesis deals with populism, and the aim of this part is to define this phenomenon more precisely on the basis of summarizing the common features of different definitions of populism. This part of the work will also focus on how populism responds to the shortcomings of democracy, and what solutions it brings to the three key problems that naturally arise in democracy, presented in the first part of the work, and whether these populist solutions are really effective. The aim of the third part is to show in more detail how populism is intertwined with democracy, how it affects democracy, and whether populism is democratic at all. Finally, the conclusion of the thesis contains my opinion on this issue, which I came to during the writing of this thesis, as well as the answer to the question of whether populism is a threat to democracy.

Key words: democracy, populism, people, society, threat to democracy

Obsah

Kapitola 1 Úvod	7
Kapitola 2 Demokracia	9
Čo je demokracia?	9
Znaky demokratického režimu	10
„Protimoc“ ľudu	13
Problémy demokracie	14
Dve tváre demokracie	15
Demokratická ideológia naráža na realitu	16
Kto je ľud?	19
Ako zastupovať ľud	20
Kapitola 3 Populizmus	24
Čo je populizmus?	25
Spoločné znaky rôznych definícií populizmu	27
Populizmus ako „odpoveď“ na problémy demokracie	28
Dve tváre demokracie	28
Reprezentácia	30
Ľud	33
Pokrytectvo populizmu	35
Je populizmus demokratický?	37
Kapitola 4 Záver	40
Použitá literatúra	43

Kapitola 1 Úvod

V tejto práci sa budem zaoberať vzťahom populizmu a demokracie. Pokúsím sa viac rozobrať to, aké náročné je tieto pojmy uchopiť, keďže z ich samotných definícií vyplýva veľa nejasností, a preto môžu byť interpretované rôznymi spôsobmi. Na konci práce sa pokúsím odpovedať na otázku, či predstavuje populizmus hrozbu pre demokraciu. Táto otázka mi príde relevantná práve v súvislosti s častým používaním slova populizmus od rôznych ľudí, či už politikov, médií alebo bežných občanov. Veľakrát je však toto slovo používané v inom kontexte a prikladá sa mu iný význam. Mám pocit, že je používané tak často bez toho, aby bolo najprv vysvetlené, že už ani nemáme potrebu vysvetľovať ho, alebo snažiť sa porozumieť jeho významu. Najčastejšie sa totiž používa iba v jednom kontexte, ako usilovanie sa o získanie priazne ľudu. Nemám však pocit, že na základe takéhoto vysvetlenia by niekto mohol tvrdiť, že rozumie čo tento pojem znamená. Je to ako by niekto tvrdil, že demokracie je vláda ľudu, a to je vlastne všetko čo o nej potrebujeme vedieť. Práve preto považujem za potrebné odhaliť komplexnosť pojmov populizmu aj demokracie, a následne zhodnotiť, v akom vzťahu sú jeden voči druhému.

Snaha o definovanie populistického fenoménu predstavuje výzvu pre mnohých akademikov, keďže je ťažko uchopiteľný. V tejto práci rozoberiem niekoľko definícií populizmu, ale primárne sa budem držať všeobecne uznávaného vysvetlenia, ktoré predostrel Cas Mudde. Ten populizmus chápe ako „ideový princíp“. To znamená, že podľa tohto princípu sú podstatou populizmu idey, ktoré sú sústredené okolo protikladu dobrých ľudí a zlej elity. Podľa tohto princípu je spoločnosť rozdelená do dvoch homogénnych a protichodných skupín. Populisti vnímajú každú z týchto skupín ako jeden homogénny celok. Ľudí vnímajú ako jednoliatu skupinu, ktorá zdieľa rovnaké hodnoty, a rovnako vnímajú aj elity ako jeden celok, ktorý má totožné hodnoty a záujmy. Rozdiel medzi týmito dvoma skupinami je morálny. V populizme sa teda jedná o morálnu ideológiu, ktorá rozdeľuje tieto dve skupiny na základe ich morálnych hodnôt, na čistý ľud a skorumpovanú elitu.¹

Zároveň populista nie je len ten, kto kritizuje elity alebo zriadenia. Ako tvrdí Müller, populisti sa prezentujú ako tí jediní, ktorí reprezentujú vôľu ľudu, a zároveň popierajú legitimitu všetkých ostatných účastníkov o moc.² Z politických alebo hodnotových nezhôd, ktoré sú v demokracii bežné, dokonca v ideálnom prípade produktívne, tvoria osobné a morálne záležitosti. Snažia sa z ostatných uchádzačov o moc spraviť skorumpovaných krivákov, a názorovú odlišnosť prezentujú ako niečo škodlivé. Populizmus totiž spočíva aj v odpore proti pluralite. Demokracia však môže existovať iba v pluráli. Populisti sľubujú, že chcú zjednotiť národ, ale v skutočnosti ho rozdeľujú. Vyhľadávajú konflikty a všetky politické otázky redukujú na otázky spolupatričnosti. Kto s nimi nesúhlasí, bude označený ako nepriateľ národa. Tým upierajú niektorým občanom plnoprávne postavenie v spoločnosti, a v tomto zmysle sa

1 Mudde, C., & Rovira Kaltwasser, C. (2018). Studying Populism in Comparative Perspective: Reflections on the Contemporary and Future Research Agenda. *Comparative Political Studies*, s.1669.

² Müller J.W. (2001). Demokracie a neúcta. *SALVE Revue pro teologii a duchovní život*, s. 26.

s populizmom viaže aj neúcta.³ Často totiž používajú hanlivý slovník, ktorý má za účel ešte viac vybičovať negatívne emócie voči jeho protivníkom.

Vzhľadom na to, že populizmus vzniká v demokracii, je potrebné vrátiť sa späť k demokratickej spoločnosti. Je potrebné určiť piliere, na ktorých stojí, ako aj jej problémy a zlyhania, aby sme mohli pochopiť vznik populizmu, ako aj jeho vplyv na demokraciu.

³ Tamtiež.

Kapitola 2 Demokracia

Vznik demokracie so sebou niesol nádej na oslobodenie od despotizmu a autoritárstva. Idea založenia legitímnej vlády vo voľbách šla skoro vždy ruka v ruke s nedôverou občanov voči existujúcim silám. Vzostup demokracie sa teda vyznačuje prísľubom lepšieho systému. Prísľub, ktorý dáva demokracia spočíva v tom, že bude zrkadliť potreby spoločností, ktoré budú založené na rovnosti a autonómii.⁴ Realizácia týchto noblesných ideí sa však nedá uskutočniť zo dňa na deň, a tak so sebou demokracia niesla vždy aj problém, ktorý spočíval v uskutočnení týchto prísľubov. V tejto kapitole preto najprv priblížim, čo je demokracia, na akých pilieroch stojí, a aké prísľuby dáva. Následne sa budem venovať problémom, alebo výzvam, ktorým demokracia čelí, a s ktorými sa musí vyrovnávať, pretože práve tieto problémy zneužíva populizmu.

Čo je demokracia?

Keďže demokracia je veľmi všeobecný pojem, ktorý k sebe môže priberať množstvo prívlastkov, ako aj fakt, že väčšina moderných demokracií je zároveň liberálnych, je potrebné ozrejmiť si rozdiel medzi demokraciou ako takou a liberálnou demokraciou. Definíciu demokracie samej o sebe, bez akýchkoľvek prívlastkov, ponúkajú Cas Mudde a Kaltwasser vo svojej knihe *Populism. A very short introduction*.⁵ Podľa nich je demokracia založená na dvoch pilieroch: kombinácii suverenity ľudu a vlády väčšiny. Demokracia môže byť teda priama alebo nepriama, liberálna alebo neliberálna. Samotný pojem „demokracia“ však odkazuje primárne na to, že v tomto politickom systéme vládnu ľudia. Slobodné a spravodlivé voľby teda podľa nich tvoria kľúčovú vlastnosť demokracie. Základnou podmienkou demokracie je teda to, že namiesto násilnej výmeny vládcov sa ľudia zhodujú na tom, že tí, ktorí im vládnu, by mali byť zvolení väčšinovou vládou.⁶ Takúto podmienku teda musí splniť každý režim, ktorý chce byť označovaný ako demokratický. Táto základná definícia sa teda týka demokracie ako takej, bez akýchkoľvek prívlastkov. Kľúčový rozdiel medzi takouto demokraciou a liberálnou demokraciou je potom v tom, že liberálna demokracia je politický režim, ktorý okrem rešpektovania ľudovej suverenity a vlády väčšiny zriaďuje aj nezávislé inštitúcie, špecializované na ochranu základných ľudských práv, ako je sloboda prejavu a ochrana menšín.⁷

Na základe tohto rozdielu medzi liberálnou demokraciou a demokraciou ako takou, je podľa Mudda a Kaltwassera populizmus demokratický, ale je v rozpore s liberálnou demokraciou. Podľa nich populizmus zastáva názor, že nič by nemalo obmedzovať vôľu „čistého“ ľudu.

⁴ Rosanvallon, P., & Goldhammer, A. (2008). *Counter-Democracy: Politics in an Age of Distrust*. Cambridge University Press, úvod.

⁵ Mudde, C., Rovira Kaltwasser, C. (2017). *Populism: A very short introduction*. Oxford University Press, 2017, s.80.

⁶ Tamtiež.

⁷ Tamtiež.

Zároveň odmieta pojmy pluralizmu, tým pádom aj práva menšín a inštitúcie, ktoré by ich mali chrániť. V praxi často tieto inštitúcie kritizujú v mene ľudovej suverenity.⁸

V liberálnych demokraciách je teda prirodzené napätie⁹ medzi vládou väčšiny (demokracia) a právami menšín (liberalizmus), preto pre tento typ demokracie predstavuje populizmus jasnú hrozbu. Populizmus totiž využíva napätie, ktoré je vlastné liberálnej demokracii, ktorá sa snaží nájsť rovnováhu medzi vládou väčšiny a právami menšín. Keďže sa tieto dve veci v reálnom živote prekrývajú, je takmer nemožné túto rovnováhu dosiahnuť.¹⁰ Argumentujú tým, že populistí budú kriminalizovať porušenie princípu vlády väčšiny, pretože sa budú odvolávať na to, že konečnú vládu majú ľudia a nie nevolené inštitúcie. A keďže populizmus má tendenciu nedôverovať inštitúciám, môže sa vyvinúť do formy neliberálnej demokracie, keďže liberálna demokracia tieto inštitúcie obhajuje.

Táto práca má za cieľ zhodnotiť, či predstavuje populizmus hrozbu pre demokraciu ako takú, napriek tomu sa na týchto stranách budem venovať aj liberálnej demokracii, pretože ju považujem za akúsi nadstavbu demokracie ako takej, a preto ju nebudem ignorovať, aj keď pozornosť budem venovať predovšetkým demokracii samej o sebe, bez akýchkoľvek prívlastkov.

Znaky demokratického režimu

Demokratický režim by mal v prvom rade občanom zaručiť suverenitu. Tá spočíva v tom, že si ľudia volia vedúcich predstaviteľov, ktorí ich budú v politickom systéme zastupovať. Tým, že vo voľbách občania prerozdávajú moc medzi jednotlivé politické subjekty, majú možnosť tieto subjekty posilniť ale taktiež môžu ich moc obmedziť. Demokratickými voľbami by ale angažovanosť ľudí v politike končiť nemala. Vzhľadom na to, že zastupiteľská politika väčšinou nie je schopná dodržať všetky svoje sľuby, došlo k rozvoju nepriamych foriem demokracie. Z tohto dôvodu môžeme identifikovať tri všeobecné mechanizmy, ktorými môžu občania tieto politické subjekty kontrolovať. Týmito mechanizmami sú dohľad, prevencia a súd¹¹. Prvý spôsob sa týka rôznych prostriedkov, ktorými môžu občania, alebo skôr organizácie občanov, monitorovať a zverejňovať správanie zvolených a menovaných vládcov. Môže byť vykonávaný napríklad cez médiá, alebo prostredníctvom politických aktivistov. Druhý spôsob sa týka ich schopnosti mobilizovať odpor voči konkrétnym politikám, či už pred, alebo po ich výbere. Môže byť realizovaný cez protesty, petície, alebo opäť cez médiá, kde majú občania možnosť priamo konfrontovať daných politikov. Tretí spôsob umožňuje jednotlivcom alebo sociálnym skupinám využívať súdy, aby priviedli politikov k spravodlivosti.¹²

⁸ Tamtiež, s.82.

⁹ International Association for Political Science Students: *Cas Mudde Explains Populism*. (online). 2021. Dostupné na: <https://www.youtube.com/watch?v=CHbnKcJhjHA&t=255s>.

¹⁰ Tamtiež.

¹¹ Rosanvallon, P., & Goldhammer, A. (2008). *Counter-Democracy: Politics in an Age of Distrust*. Cambridge University Press, s.191.

¹² V ďalšej podkapitole sa budem podrobnejšie venovať jednému aspektu tejto takzvanej tak zvanej „protimoci“.

Táto súdna moc však musí byť oddelená od vládnej moci.¹³ Možnosť voliť a súdiť predstavuje pre občanov dve odlišné metódy, ktorými môžu pracovať na dosiahnutí spoločného cieľa. Týmto cieľom je prispievať k všeobecnému blahu. Občania sa preto môžu snažiť ako sudcovia získať to, čo ako voliči neboli schopní dosiahnuť. Ako sudcovia môžu vystupovať buď priamo cez štátne inštitúcie, alebo nepriamo cez médiá. Touto nepriamou cestou môžu ovplyvňovať verejnú mienku, ktorá je pre vládu v demokratickej spoločnosti veľmi dôležitá. Keby občania danej spoločnosti neboli spokojní s tým, ako vláda koná, alebo aké zákony zavádza, môžu pomocou verejných protestov alebo pomocou petícií tlačiť na vládnych činiteľov. V krajných prípadoch ich môžu aj zosadiť z funkcie alebo môžu požadovať predčasné voľby. Takéto kroky však môžu viesť k požadovanej zmene iba vtedy, ak sa k nim prikloní väčšina členov danej spoločnosti. Súdenie si teda zachováva sociálny rozmer. Bud' spĺňa kolektívne očakávania alebo odpovedá na nátlak od občianskej spoločnosti. Potrebu oddelenia súdnej (výkonnej) moci od zákonodarnej a federatívnej spomínal aj John Locke. Tvrdil, že moc, ktorú má panovník, je len požičaná od ľudí, a je preto potrebné zabezpečiť, aby aj zákonodarca dodržiaval zákony. Preto by mal zákonodarca odovzdať kontrolu dodržiavania zákonov do rúk iným osobám, aby sa zabezpečila spravodlivosť takýchto procesov.¹⁴

Demokratická vláda bola zároveň vždy spojená s myšlienkou, že spoločnosť má právo súdiť jej pravidlá. Už Aristoteles definoval občana ako toho, kto sa podieľa na výkone spravodlivosti.¹⁵ Pre Aristotela sú účasť na súdení a volení nerozlučné aspekty občianstva. Občiansky tribunál a občianske združenie boli obe centrálné inštitúcie Aténskej demokracie, a dopĺňali jedna druhú. Obe inštitúcie umožňovali občanom priamu a aktívnu účasť na spoločenskom živote. Tu však vyvstáva otázka, ako môžu sudcovia, omylné ľudské bytosti, vyniesť rozsudok s čo najmenšou pravdepodobnosťou chyby? Riešením tohto problému by mohlo byť rozloženie rozhodovacej moci medzi viacerých sudcov, čo v praxi znamená vytvorenie poroty. Napríklad podľa Voltaira je spomedzi ľudských inštitúcií práve porota najbližšie k neomylnosti¹⁶. Porota sa samozrejme tiež skladá z ľudí, ale v tomto prípade sa moc vyniesť rozsudok rozloží medzi jej viacerých členov, ktorí sa musia spolu dohodnúť na verdikte. Takže namiesto toho, aby sme rozhodovaciu moc dali do rúk jednému sudcovi, táto moc sa rozloží medzi viacerých, čo má zaručiť väčšiu šancu spravodlivo rozhodnúť.

Podľa Poppera je ďalším znakom demokracie to, že sa demokratickej vlády môžeme zbaviť bez násilia.¹⁷ Túto možnosť zaručujú spoločenské inštitúcie. Tie predstavujú prostriedky, ktorými môžu občania odvolať vládcov, a spoločenské tradície zaistujú, že dané inštitúcie nebudú ľahko zničené tými, ktorí sú pri moci. Aby mohla demokratická spoločnosť fungovať, je potrebná dôvera občanov v dané inštitúcie. Tieto inštitúcie sú personalizované,¹⁸ takže systém, ktorý je v nich zavedený, a ktorý má zaručovať ich fungovanie, vykonávajú ľudia. Keďže ľudia nie sú neomylní, preto je zřejmé, že ani inštitúcie spravované ľuďmi nebudú fungovať bez chyby. Z týchto nedostatkov štátu však treba vinit' nás ako občanov, nie demokraciu. Konkrétny systém totiž môže byť dobre nastavený, ale ľudia, ktorí majú konať v rámci tohto systému sa môžu rozhodnúť korumpovať ho, alebo mu iným spôsobom škodiť. To znamená, že navrhnutie dobrého systému v inštitúciách nestačí, na ich fungovanie je rovnako dôležitá „dobrá

¹³ Locke J. (1992). *Druhé pojednání o vládě*. Svoboda, s. 114-115.

¹⁴ Tamtiež.

¹⁵ Aristoteles. (1998). *Politika*. Nakladatelství Petr Rezek, 1326a.

¹⁶ Voltaire. (1772). *Essai sur les probabilités en fait de justice*. François Grasset. p.1-32.

¹⁷ Popper, K. J. (2011). *Otevřená společnost a její nepřátelé I*. OIKOYMENH, s. 117.

¹⁸ Tamtiež.

posádka“.¹⁹ Je zrejmé, že nie je možné vytvoriť inštitúcie, ktoré by boli bez chýb, alebo ktoré by zaisťovali pravdivosť či správnosť nimi presadzovaných zákonov a nariadení. Preto je možné tieto inštitúcie reformovať bez násilia. Na rozdiel od autoritárskych režimov, ktoré pri presadzovaní svojich cieľov spoliehajú na násilie, demokracia spolieha na rozum.²⁰ A vzhľadom na to, že rozum poskytnúť nemôže, je v značnej nevýhode. Násilie sa v spoločnosti vždy vyvolá jednoduchšie ako túžba rozvíjať a používať rozum.

Preto sa demokracia musí vyrovnáť aj s personálnym problémom. Jej fungovanie je závislé od väčšiny občanov, preto je potrebné aby sa táto väčšina chcela vzdelávať a rozvíjať svoje kritické myslenie. Keďže občania majú právo konfrontovať zvolenú vládnu moc, mali by byť vedení k schopnosti túto moc spochybníť. Už Sokrates chápal, že povinnosťou občana demokratickej spoločnosti je kritizovať vládu za akékoľvek nedostatky. Väčšinu svojho života strávil v demokratickom zriadení, a považoval za svoju povinnosť odhaľovať neschopnosť vládcov svojej doby. Zároveň sa staval proti akejkoľvek forme tyranie. Práve na jeho príklade môžeme vidieť, že kritika určitej podoby demokracie, alebo demokratických vládcov, neimplikuje protidemokratické sklony.²¹ Naopak, je to nevyhnutné pre zachovanie demokracie.

Na to, aby sme mohli byť kritickí voči nejakej autorite, je však potrebné, aby sme boli k takémuto zmýšľaniu vychovávaní. Ako by mohol niekto, koho celý život učili, že autorita sa nemá spochybňovať, byť schopný kritizovať vládcov? Preto je povinnosťou demokratického štátu starať sa o to, aby jeho občania dostali vzdelanie, ktoré im umožní podieľať sa na spoločenskom živote. To však neznamená, že je potrebné zavádzať štýl vzdelania, ktorý zabráni akejkoľvek individualite, a ktorý dá štátnym úradníkom moc formovať mysle občanov. To by len zabezpečilo pochybnú autoritu odborníka väčšiu moc, keďže by ho nikto nevedel skritizovať alebo mu oponovať. To by mohlo viesť k ohrozeniu intelektuálnej slobody, ktorá je zo všetkých slobôd tá najcennejšia.²² Demokracia je totiž režimom diskusie. Režimom, ktorý umožňuje spochybníť to, čo je predmetom verejných rozhodnutí. V demokracii by malo dochádzať k neustálej interakcii medzi mocou a spoločnosťou. Nemalo by ísť len o demokraciu poverenia²³, kde si občania v demokratických voľbách vyberú svojich zástupcov, a tí im budú vládnuť. Aj následné vládnutie by malo byť demokratické, takže by malo dochádzať k neustálej interakcii.

¹⁹ Popper, K. J. (2011). *Otevřená společnost a její nepřátelé I*. OIKOYMENH, s. 118.

²⁰ Tamtiež.

²¹ Tamtiež, s.120.

²² Tamtiež, s.121.

²³ Rosanvallon, P. (2021). *Promýšlet Populismus*. SALVE Revue pro teologii a duchovní život, s. 50.

„Protimoc“ ľudu

Nedôvera vo svojich vládnych zástupcov je akousi „protimocou“ občanov.²⁴ Na to, aby sa zo zastupiteľskej vlády nestala skorumpovaná, musia občania svojich zástupcov skúmať, nemôžu im len slepo dôverovať. A keďže je demokracia postavená na „vláde ľudu“, ľudia musia byť aktívni a musia využívať všetky prostriedky, ktoré majú k dispozícii na to, aby demokratický režim naozaj odrážal ich vôľu a aby nimi volení zástupcovia nezačali svoju moc zneužívať.

V súvislosti s tým identifikuje Rosanvallón dva fenomény, ktoré robia zo spoločnosti niečo hmatateľné a známe, a ktoré jej zároveň dávajú moc oponovať vláde. Sú nimi dohľad a verejná mienka. Moc, ktorú dávajú tieto fenomény spoločnosti z nej totiž robí suveréna, ktorý môže následne oponovať vládnej moci.²⁵ Zjednocujú totiž ľudí podobným štýlom ako to robia voľby. Začali sa využívať už počas Francúzskej revolúcie, kedy práve dohľad nad vládou a verejnou mienkou bolo to, čo vrátilo ľuďom suverenitu.²⁶ Dohľad v praxi funguje ako ostrážitosť, neustála kontrola fungovania vlády, ktorá, na rozdiel od sporadických volieb, dáva občanom možnosť neustále monitorovať činy politikov, a priebežne vyjadrovať svoj nesúhlas voči ich konaniu.

Dohľad je formou suverenity, ktorá je považovaná za nevyhnutnú na dosiahnutie ideálu vlády stelesňujúcej všeobecnú vôľu. Ľudia by mali byť neustále ostrážení a dohliadať na prácu vlády. Dohľad slúži ako hlavný liek na dysfunkčné inštitúcie a najmä ako liek na degradáciu vzťahu medzi voličmi a ich zástupcami. Občianska spoločnosť by mala kontrolovať, monitorovať, vyšetrovať a hodnotiť činnosť vlády.²⁷ Tri hlavné spôsoby dohľadu sú: bdelosť, odsudzovanie a hodnotenie. Každá z nich pomáha rozšíriť myšlienku legitimacy nad rámec tej, ktorú poskytujú voľby. Táto rozšírená legitimita spočíva na reputácii jednotlivcov aj režimov. Reputácia sa tak stáva ďalšou z tých „neviditeľných inštitúcií“, na ktorých je v konečnom dôsledku založená dôvera.²⁸ Tieto tri spôsoby dohľadu zdieľajú spoločné vlastnosti. Po prvé, sú trvalé, zatiaľ čo voľby sú sporadické. Po druhé, môžu ich vykonávať jednotlivci aj organizácie. Po tretie, zvyšujú moc spoločnosti ovplyvňovať činnosť vlády.²⁹

Dohľad aj verejnú mienku nazýva Rosanvallón „protimocou“ ľudí, pretože podľa neho sa suverenita ľudu čoraz viac prejavuje ako schopnosť odmietnutia a nesúhlasu, či už v periodických voľbách, alebo v opakovaných reakciách na rozhodnutia vlády. Sila ľudu je právo veta. Demokratická vláda už nie je definovaná len ako postup autorizácie a legitimizácie. Jej štruktúra je v podstate definovaná permanentnou konfrontáciou rôznych typov veta z rôznych sociálnych skupín s ekonomickými a politickými silami.³⁰

²⁴ Rosanvallón, P., & Goldhammer, A. (2008). *Counter-Democracy: Politics in an Age of Distrust*. Cambridge University Press, s.30.

²⁵ Rosanvallón, P., & Goldhammer, A. (2008). *Counter-Democracy: Politics in an Age of Distrust*. Cambridge University Press, s.30.

²⁶ Tamtiež.

²⁷ Rosanvallón, P. (2011). *Penser le populisme*. La Vie des idées, Dostupné na: <https://laviedesidees.fr/Penser-le-populisme>.

²⁸ Rosanvallón, P., & Goldhammer, A. (2008). *Counter-Democracy: Politics in an Age of Distrust*. Cambridge University Press, s.13.

²⁹ Tamtiež, s.14.

³⁰ Tamtiež, s.15-16.

Demokracia teda zaručuje svojim členom právo voliť, právo vyberať si svojich zástupcov, ktorý majú zastupovať svojich voličov a presadzovať ich záujmy v spoločnosti. Zároveň dáva svojim členom právo aktívne sa podieľať na utváraní takejto spoločnosti. Dáva im možnosť zasiahnuť, keď nie sú spokojní s jej fungovaním. Ponúka im možnosť individuálneho rozvoja, nesnaží sa ich intelektuálne obmedzovať a presviedčať ich o jednej univerzálnej pravde. Nezavádza cenzúru ale podporuje slobodu prejavu. Ponúka ľuďom rovnosť pred zákonom aj vo voľbách, keďže každý hlas má rovnakú hodnotu. Všetko sú to noblesné idey demokracie, o ktorých ale nemôžeme povedať, že by v praxi fungovali bez problémov. Demokracia so sebou nesie mnoho paradoxov a výziev. V nasledujúcej časti práce sa zameriam na tri hlavné problémy demokracie, ktorým musí demokracie čeliť, a z ktorých zároveň ťaží populizmus.

Problémy demokracie

O demokracii sa síce hovorí, že je to najlepší politický systém, aký bol zatiaľ vymyslený, ale to neznamená, že nemá žiadne chyby.³¹ Aj v demokracii je množstvo problémov, ktoré je potrebné riešiť a pracovať na nich. V tejto kapitole sa však zameriame predovšetkým na problémy demokracie, ktoré vedú k populizmu, a s ktorými sa musí vysporiadať.

K populizmu vedie niekoľko momentov demokracie, napríklad nedôvera v demokratické inštitúcie, a nedôvera v politikov, čo vedie k neúčasti vo voľbách, ktorá je pre fungovanie demokracie kľúčová. Je potrebné, aby sa volieb účastnila väčšina ľudí, aby boli ich výsledky skutočným vyjadrením vôle väčšiny. Slabá volebná účasť je väčšinou spojená s nespokojnosťou voči kandidátom, alebo nedôverou v inštitúcie. Môže sa preklenúť až do apatie, kedy už občania majú pocit beznádeje a nevedia koho majú voliť, pretože majú pocit, že nemôžu dôverovať žiadnym politikom, a preto sa volieb ani nezúčastnia. Populizmom táto situácia poskytuje skvelú príležitosť využiť tieto negatívne emócie vo svoj prospech. Práve v takýchto momentoch sa môžu vymedziť od vládnucej elity, a ešte viac vyhrotiť negatívne emócie v občanoch. Inými slovami, môžu vytvoriť z vládnucich politikov nepriateľa obyčajných ľudí, a seba pasovať do role ich záchrancu. Populistickí predstavitelia totiž hovoria k svojim potencionálnym priaznivcom slovami, ktoré chcú počuť a ponúkajú im rýchle riešenia, ktoré sú často neuskutočniteľné, a nie kedy aj škodlivé pre spoločnosť.³²

Jednou z hlavných výziev, s ktorými sa musí demokracia vysporiadať, je skutočnosť, že demokracia má pomyselné „dve tváre“, ktoré sa snaží udržiavať v napätí, aby mohla fungovať. Jedna reprezentuje jej pragmatickú rovinu, spôsob akým funguje. Druhá reprezentuje neviditeľnú, pomyslenú rovinu, ktorá dáva demokracii „dušu“. Pokiaľ nie sú v demokratickom režime udržiavané tieto dve tváre v napätí, vytvára sa priepasť, ktorá dáva šancu na presadenie sa práve populizmu. Ďalšiu výzvu predstavuje reprezentácia ľudu. Odkiaľ berie demokracia nárok na túto reprezentáciu? Ľudia si vo voľbách určujú svojich zástupcov, ale čo robiť, keď títo zástupcovia ľudu neplnia svoje sľuby? Alebo keď sa volieb zúčastní polovica, alebo dokonca menej ako polovica občanov? Naozaj takáto vláda zastupuje ľudskú vôľu? Majú ľudia

³¹ Napríklad Churchill sa o demokracii vyjadril takto: „Demokracia je najhoršia forma vlády - okrem všetkých ostatných, o ktoré sa občas ktosi pokúšal.“

³² Piterová, I., & Heldáková, L., & Kohoutová, K. (2021). *My sme ľud, kto ste vy? Storočie populizmu v (Česko)Slovensku*. Spoločenskovedný ústav CSPV SAV, s.10.

v demokratickom režime nejakú moc nenásilne ovplyvňovať to, ako jedajú zvolení politici? No a v neposlednom rade je výzvou samotný ľud. Kto to vlastne je? Je tento pojem „ľud“ uchopiteľný? Keďže je táto kapitola zameraná na problémy demokracie, budem sa v nej sústrediť na predstavenie týchto problémov, ktoré si neskôr rozvineme v časti o populizme, v ktorej upriamim pozornosť aj na to, akú „odpoveď“ ponúka na tieto problémy populizmus.

Dve tváre demokracie

Podľa Margaret Canovan je populizmus niečím, čo vytvára demokracia samotná. Nie je teda jej vonkajším parazitom, ale je vnútornou súčasťou demokracie. Demokracia má totiž podľa Canovan dve tváre: vykupiteľskú a pragmatickú. Spolužitie týchto dvoch tvárí je podľa nej neustálym podnetom k populistkej mobilizácii. „Naznačím, že demokracia, ako ju poznáme, má dve tváre, „vykupiteľskú“ a „pragmatickú“ tvár, a že ich spolužitie je neustálym podnetom k populistkej mobilizácii. Môj záver bude taký, že namiesto toho, aby bol populizmus symptómom „zaostalosti“, ktorá by mohla prerásť, je tieňom, ktorý vrhá samotná demokracia.“³³ A hoci sú tieto „dve tváre“ demokracie protikladné, sú vzájomne závislé.

Canovan zhrňa podstatu pragmatickej tváre demokracie ako „proces riešenia problémov bez zabíjania jeden druhého.“³⁴ A sloganom vykupiteľskej tváre demokracie by mohlo byť: „vox populi vox dei.“ Vykupiteľská tvár demokracie sľubuje spásu prostredníctvom politiky, zatiaľ čo pragmatická predstavuje spôsob ako sa pokojne vysporiadať s konfliktami spoločností pomocou určitých pravidiel.³⁵ Canovan ďalej opisuje pragmatickú demokraciu ako spôsob, akým sa dá vyrovnať s protichodnými názormi, a je vlastne alternatívou k občianskej vojne a akémukoľvek násiliu. Kľúčové sú pre ňu inštitúcie cez ktoré sú ľudia pripútaní k politickému systému, a ktoré robia moc relatívne zodpovednou.³⁶ Canovan však zdôrazňuje, že iba táto pragmatická časť demokracie nestačí, a že ľudia, ktorí sú zvyknutí žiť v demokratickom svete, potrebujú viac.

Preto má moderná demokracia ešte druhú tvár, a tou je viera v sekulárne vykúpenie. Je to prísľub lepšieho sveta prostredníctvom činnosti suverénneho ľudu. Táto tvár demokracie je taktiež veľmi dôležitá, pretože práve ona vdychuje demokracii dušu a robí ju populárnou a žiadanou. Canovan to ukazuje na príklade demokratických volieb. Na čisto pragmatickej úrovni sú voľby nenásilným spôsobom rozdeľovania politickej moci. Zároveň je to však aj rituál demokratickej obnovy, a pokiaľ tento rituál neberie vážne podstatná časť voličov a politikov, demokratické inštitúcie budú oslabené. Vykupiteľskej tvári demokracie prináleží aj pojem „ľudová moc“, a na základe tohto dáva táto tvár do popredia ľudí ako jediný zdroj legitímnej autority, ktorí keď preberú kontrolu nad vlastnými životmi, majú zaručenú spásu. V tejto vykupiteľskej demokracii, ako aj celkovo v tomto štýle politiky, vládne silný proti inštitucionálny impulz.

³³ Canovan, M. (1999). Trust the People! Populism and the Two Faces of Democracy. *Political Studies*, 47(1), s.3.

³⁴ Przeworski, A. (1991). *Democracy and the market: Political and economic reforms in Eastern Europe and Latin America*. Cambridge university press, s. 95.

³⁵ Canovan, M. (1999). Trust the People! Populism and the Two Faces of Democracy, *Political Studies*, 47(1), s.10.

³⁶ Tamtiež.

Canovan však poukazuje na to, že toto napätie medzi pragmatickou a vykupiteľskou tvárou demokracie je iné ako napätie medzi liberalizmom a demokraciou, alebo napätie medzi demokratickými ideálmi a ich prevedením v realite. Napätie medzi dvoma „tvármi“ demokracie totiž spočíva v tom, že každá z týchto tvárí sama o sebe stelesňuje opačné politické ideály, a teda vlastne aj úplne opačný štýl politiky. Preto je aj napätie medzi nimi veľmi veľké, a vytvorenie priepasti medzi nimi vedie k populizmu.³⁷

Demokratická ideológia naráža na realitu

Vzhľadom na to, že sa demokracia zakladá na vôle väčšiny, na angažovanosti ľudí a na ich aktívnom zapájaní sa do politických procesov, je dôležité jasne stanoviť, aké postavenie a akú úlohu a moc ľud v demokracii má. Je potrebné rozlíšiť, aké postavenie ľudí je najlepšie pre fungovanie demokracie. Ľud je v demokracii vnímaný buď ako jednota, jedna masa alebo jedno číslo pri voľbách. Ale zároveň predstavuje ľud aj mnohosť. Táto masa ľudí, alebo výsledný počet hlasov vyjadrený vôľou väčšiny sa vždy skladá z mnoho odlišných jednotlivcov. Pojem ľud teda v sebe zahŕňa vnútornú pluralitu, ktorá sa musí zjednotiť v masu, aby bola schopná v demokracii presadiť svoje požiadavky. Na to poukazuje aj Barry Holden, keď hovorí, že: „Definície demokracie sú veľmi sporné a súčasní teoretici majú tendenciu vyhýbať sa rečiam o suverinite ľudu. Sotva však možno poprieť, že predstavy o ľudovej moci a ľudovom rozhodnutí sú pre demokraciu kľúčové.“³⁸

Ideológia demokracie spočíva v populárnej suverinite a vláde väčšiny.³⁹ Spočíva teda v tom, že demokracia dáva moc ľuďom. V tomto však spočíva demokratický paradox, pretože demokratická politika nemá a nemôže dávať zmysel väčšine ľudí, ktorých chce posilniť. Najviac inkluzívna a najdostupnejšia forma politiky, aká sa kedy dosiahla, je zároveň najmenej prehľadná. Práve preto, že ide o najinkluzívnejšiu formu politiky, demokracia potrebuje transparentnosť, akýsi návod alebo barličku, o ktorú by sa vedel zmätený občan oprieť. Takúto barličku môže poskytnúť podľa Margaret Canovan ideológia. Paradox však nastáva v tom, že táto ideológia, ktorú demokracia potrebuje na to, aby bola pre ľudí prehľadnejšia, sa nemôže vyhnúť systematickému zavádzaniu.⁴⁰

Demokratický paradox definuje Margaret Canovan ako rozpor medzi privádzaním ľudí do politiky, čiže poskytovaním prostriedkov a mechanizmov, ktoré umožňujú začleniť ich záujmy do politického procesu, a približovaním politiky k ľuďom tým, že im umožňuje vytvárať zrozumiteľné a presvedčivý mentálny obraz politického fungovania. Na lepšie pochopenie tohto paradoxu stavia demokraciu do kontrastu s diktatúrou. Pod autokratickou vládou sú masy ľudu úplne vylúčené z moci. Napriek tomu si môžu vytvoriť mentálny obraz o tom, kde je sila, takže systém, ktorý ich necháva bezmocnými, je aspoň zrozumiteľný. Demokracia je naopak o rozšírení politickej arény tak, aby zahŕňala celú populáciu. Ale čím úspešnejší je projekt inklúzie, čím je táto politická aréna preľudnenejšia a dynamickejšia, a čím viac záujmov a

³⁷ Canovan tu naráža na správanie politikov, ktorí keď iba využívajú demokraciu na svoje obchodovanie a ako prostriedok na zbohatnutie, a zabúdajú udržiavať demokratického ducha, otvárajú brány pre populizmus.

³⁸ Holden, B. (1988). *Understanding Liberal Democracy*. Univeristy of Michigan, s.1-205.

³⁹ Margaret C. (2001). *Taking Politics to the People: Populism as the Ideology of Democracy*. Palgrave Macmillan, s.25.

⁴⁰ Tamtiež.

názorov má určitý vplyv na politiku, tým ťažšie je pre každého konkrétneho voliča vytvoriť si obraz o umiestnení moci.⁴¹ Tým pádom môže byť politické fungovanie demokracie pre niektorých občanov chaotické a neprehľadné.

Čím viac sa demokracia približuje k ľuďom, tým viac je podľa Margaret Canovan potrebné zavedenie ideológie demokracie. Napriek tomu, že ideológia redukuje záležitosti masovej politiky na dogmatickú jednoduchosť, čiže nie je kľúčom k vysporiadaniu sa so zložitostami demokracie, je v politike nenahraditeľná. Ideológia demokracie, ktorú presadzujú politici a masmédiá, je však plná populistických tém, ktoré sú v rozpore so základnými princípmi demokratickej politiky. Populistické ideológie presadzujú suverenitu a uplatňovanie všeobecnej vôle, jednotu ľudu a vylučujú menšiny. Demokratické princípy, na ktorých by mala stáť aj demokratická ideológia, sú však opačné. Dávajú do popredia kompromisy a ústretovosť, mnohosť a pluralitu medzi ľuďmi. Demokratická politika by nemala využívať skratky a vyhýbať sa ťažkým témam, nemala by sa báť ťažkých postupov. Inými slovami, paradoxom je, že kým demokracia so svojimi nárokmi na inklúziu musí byť zrozumiteľná pre masu, ideológia, ktorá sa snaží preklenúť priepasť medzi ľuďmi a politikou, skresľuje spôsob, akým demokratická politika nutne funguje.⁴² Tento rozpor medzi ideológiou a praxou je slabinou demokracie, z ktorej profitujú práve populisty.

V časti tejto práce, ktorá sa venovala demokratickej spoločnosti, bolo spomenuté tvrdenie Pierra Rosanvallon, podľa ktorého pokus o zavedenie demokracie zostal vždy nekompletný. „Na niektorých miestach bolo jej zavedeniu hrubo zabránené, na iných bola jemne obmedzená. Na niektorých miestach je systematicky marená doteraz. Ak by sme slovo demokracia chápali v jeho úplnom význame, tak by sme mohli tvrdiť, že úplne demokratický režim ešte nikdy nebol zrealizovaný.“⁴³ Toto tvrdenie súvisí práve s problémom realizácie demokratického ideálu do praxe.

Zavedenie demokratického ideálu je problematické práve kvôli tomu, že fungovanie demokracie závisí na tom, aby ľudia využívali neviditeľné sily, ako sú vyššie spomínaný dohľad a verejná mienka. Keďže demokratický režim stojí na ľuďoch, musia mať chuť byť aktívnymi, chuť sledovať verejné dianie, a taktiež musia mať kritické myslenie, aby vedeli správne vyhodnotiť, ktorému politikovi majú dať svoj hlas vo voľbách. K týmto vlastnostiam môžu byť vedení demokratickou výchovou, ale keďže sa jedná o ľudský faktor, nie je možné zaručiť, že ľudia budú takto konať. Čo by teda mohlo v ľuďoch vzbudiť chuť starať sa o demokraciu?

Podľa viacerých politických filozofov a politológov, vrátane Margaret Canovan, by mohla byť ideológia odpoveďou na problém prepojenia politických vodcov s ich nasledovníkmi. Pretože žiadna moderná vláda, či už demokratická alebo iná, si nemôže dovoliť jednoducho ignorovať svoje obyvateľstvo. Politické aktivity, ktoré boli kedysi osobnou záležitosťou viac-menej maličkšej elity, sa pretransformovali do masovej politiky, ktorá priťahuje čoraz viac populácie a vyžaduje si jej podporu alebo súhlas. Priepasť medzi mocou a ľuďmi je preklenutá ideológiami – teda koncepčnými štruktúrami, ktoré poskytujú zjednodušenú mapu politického

⁴¹ Margaret C. (2001). *Taking Politics to the People: Populism as the Ideology of Democracy*. Palgrave Macmillan, s.26.

⁴² Tamtiež.

⁴³ Rosanvallon, P., & Goldhammer, A. (2008). *Counter-Democracy: Politics in an Age of Distrust*. Cambridge University Press, úvod.

sveta a motivujú svojich nasledovníkov tým, že politickým doktrínam a symbolom pripisujú takmer náboženský význam.⁴⁴ Ideológia má totiž motivačný aspekt, má schopnosť vzbudzovať vieru a udeľovať legitimitu.

Podľa Canovan nám môže bližší pohľad na populistickú ideológiu demokracie pomôcť pochopiť, prečo moderná demokratická politika vytvára populistické hnutia. Je dôležité upozorniť, že ideológiu nepoužíva v marxistickom, alebo inom zmysle, ktorý by ju stotožňoval s klamom a manipuláciou. Používa ju v neutrálnejšom zmysle, ktorý vychádza z prístupu Michaela Freedena. Ten chápe ideológie ako konceptuálne mapy politického sveta a považuje ich za dôležité formy politického myslenia, ktoré si zasluhujú skúmanie samy osebe, nielen za zlé vzťahy politickej filozofie.⁴⁵ Upustenie od ideologických záväzkov môže sťažiť motiváciu aktivistov a môže podporiť cynizmus a korupciu medzi elitou, ako aj ľahostajnosť či nedôveru medzi voličmi. Napriek tomu, že je demokratická ideológia úplne populistická, je potrebná na legitimizáciu systému pre voličov a na ich mobilizáciu k účasti.⁴⁶ Dáva demokracii dušu, robí z nej niečo vznešenejšie, za čo sa oplatí bojovať.

Ideológia „vlády ľudu“ a „vlády väčšiny“ si zachováva právomoc udeľovať alebo odopierať politickú legitimitu. Ideológia totiž naplňa nudné politické usporiadanie vierou vo vykúpenie prostredníctvom politiky, čím nespochybňuje nielen zmysel ľudovej suverenity, ale aj jej cnosť a spasnú silu. Praktický dopad tejto ideológie možno ilustrovať skúmaním referend, zariadení, ktoré uprednostňujú populistu a z tohto dôvodu sa ich mnohí demokrati obávajú. Hoci sa o týchto inštitúciách často hovorí ako o „priamej demokracii“, čo je označenie, ktoré zdanlivo podporuje populistický obraz, samy osebe nemusia byť naplnené populistickou ideológiou. Práve z tohto dôvodu nám môžu pomôcť pochopiť, aká mätúca je ideológia prepletená s fungovaním demokracie. Predovšetkým treba zdôrazniť, že na referendá (podobne ako na voľby) sa dá pozeráť úplne neideologicky.⁴⁷

V liberálnom chápaní demokracie sa pozornosť sústreďuje na tento konkrétny boj. Ale podľa Canovan napätie, ktoré vyvoláva populizmus v rámci demokratických zriadení, má ešte hlbšie korene. Problémom teda je, ako zosúladiť ideológiu akéhokoľvek druhu, populistickú alebo liberálnu, s tým, ako funguje alebo by mohla fungovať demokracia. Zdá sa, že problém je neriešiteľný: ideológia je potrebná ako most medzi ľuďmi a politikou a zo všetkých foriem politiky potrebuje demokracia najviac vytvoriť toto spojenie, no demokraciu, ako ju poznáme, je mimoriadne ťažké zachytiť ideologickými pojmami.

⁴⁴ Margaret C. (2001). *Taking Politics to the People: Populism as the Ideology of Democracy*. Palgrave Macmillan, s.29.

⁴⁵ Freedon, M. (1996). *Ideologies and Political Theories: A Conceptual Approach*. Clarendon Press, s.77.

⁴⁶ Tamtiež.

⁴⁷ Margaret C. (2001). *Taking Politics to the People: Populism as the Ideology of Democracy*. Palgrave Macmillan, s.35.

Kto je ľud?

Podľa Margaret Canovan slovo „ľud“ práve vďaka svojej nejednoznačnosti nahráva rôznym propagandistom, ktorý naňho môžu prilákať svojich priaznivcov. Je to pre nich ideálny koncept, na ktorý sa môžu odvolávať tí, ktorí trpia pocitom nejasného útlaku. Slovo „ľud“ teda môže tvoriť aj skutočné politické obavy.⁴⁸ Podľa Cannovan má však slovo ľud taktiež naberať v iných spoločnostiach iný význam. Niekde môže reprezentovať „utláčaný ľud“, inde zase „nacionalistický ľud“. No napríklad „utláčaný ľud“ v Latinskej Amerike predstavuje niečo iné ako „utláčaný ľud“ na Slovensku. Je teda zrejmé, že aj tieto takpovediac spoločné témy naberajú iné formy keď sú rozpracované v iných kontextoch, iných tradíciách a inými vzorcami jazykového použitia.⁴⁹

Podľa Pierra Rosanvallon práve všeobecné hlasovacie právo, ktoré je esenciou každej demokracie, sťažuje bližšie určenie ľudu, pretože ľudia sa vo vzťahu k štátu stávajú počtom, silou skladajúcou sa zo seberovných, pretože vo voľbách má každý hlas rovnakú váhu. To spôsobuje, že podstata ľudu ustupuje číslu.⁵⁰ Ľudia tým pádom strácajú svoju tvár, svoje morálne hodnoty, vieru ako aj spoločenské postavenie. Sú redukovaní na číslo, ktoré má každé rovnakú hodnotu, a ktoré je zameniteľné. Skutočný ľud sa teda stáva nedohľadateľným. a zastupiteľské demokracie si namiesto neho vytvorili fiktívny ľud, čiže ľudu v právnom zmysle slova. Štát potom pristupuje k občanovi v tejto právnej rovine, a vzťah medzi nimi funguje na základe procedurálnych ustanovení spoločnosti. Demokratická politika si tým pádom ustanovuje fiktívnu osobu, ktorú následne zastupuje. Podľa Rosanvallon sa ľud môže z tohto vzťahu vymaniť iba ak sa stane „priamou akciou“ alebo udalosťou.⁵¹ Presne z tohto ťaží populizmus. Svojim neustálym apelovaním na mobilizáciu ľudí, prípadne ich skutočnou mobilizáciou formou protestov, demonštrácií či skrz referendum, dáva ľuďom pocit, že majú moc, že majú hlas, ktorý je počuť.

Podľa Rosanvallon sú dejiny zastupiteľskej demokracie dejinami dvojakej nedourčenosti. Z tejto nedourčenosti je potrebné uchopiť dvojznačné vzťahy medzi pozitívnym odkazom na ľud a negatívnejším odkazom na pojem populizmu. Rosanvallon tvrdí, že: „Dejiny demokracie sa miešajú s dejinami kolísania medzi idealizáciou spojenou s abstraktnými definíciami a konfliktnými stvárneniami, vystavenými manipulácii, zneužití, privlastneniu, ponížovaniu.“⁵² Debata o demokracii má teda problém intelektuálneho aj sociálneho rázu. Vedie sa neustály spor o to, čo má demokracia znamenať, komu má dávať slovo, a ako sa môžu jednotlivci opierať o tých, ktorí sú pri vláde. Rosanvallon však poukazuje aj na tretí druh demokratickej nedourčenosti. Tá súvisí s tým, že ľud nie je len určujúcim princípom, ale aj spoločenskou substanciou a formou demokracie. Je obrazom verejného, formou spoločnosti rovných, preto existuje podľa Rosanvallon len v podobe prísl'ubu či projektu, ktorý je treba uskutočniť.⁵³

⁴⁸ Canovan, M. (1984). „People“, Politicians and Populism. *Government and Opposition*, 19(3), s.322.

⁴⁹ Tamtiež.

⁵⁰ Rosanvallon, P. (2021). Promýšlet Populismus. *SALVE Revue pro teologii a duchovní život*, s. 44.

⁵¹ Tamtiež.

⁵² Rosanvallon, P. (2011). *Penser le populisme. La vie des idées*, s.45. Dostupné na:

<https://laviedesidees.fr/Penser-le-populisme> .

⁵³ Tamtiež.

Ako zastupovať ľud

Jedno z vnútorných napätí demokracie je práve napätie medzi sociologickými a politickými princípmi reprezentácie.⁵⁴ Tento problém demokratickej politiky spočíva v tom, že na to, aby fungovala, je potrebné stanovenie fiktívnej zastupovanej osoby. Ľudia, s ktorými demokratická politika pracuje, sú totiž zo sociologického hľadiska nedefinovatelní. V demokracii ľud nemá tvár, stáva sa počtom. Táto abstrakcia robí z ľudí silu skladajúcu sa zo sebe rovných, rovnocenných individualít pod vládou zákona. Presne to podľa Rosanvallona⁵⁵ vyjadruje všeobecné hlasovacie právo. Podstata tu ustupuje číslu, a zdôrazňuje tak účinky abstrakcie spojené čisto procedurálnym ustanovením spoločnosti. Keďže v demokratickom režime má rozhodujúce slovo väčšina, ktorej vôľa je často reprezentovaná číslom, ľudia môžu byť vnímaní ako jedna masa, v ktorej sa stráca individualita jednotlivcov. Aký je teda vzťah demokratických princíпов a ľudu? Strácajú jednotlivci v demokratickom režime svoju individualitu? Na tieto otázky sa zameriam v tejto kapitole.

Ako bolo spomínané v úvode, demokratické systémy sú charakterizované vnútorným napätím medzi mocou ľudu a ústavnými ustanoveniami, ktoré chránia občanov pred vládou a jej svojvoľným vykonávaním moci, napriek tomu, že táto moc pochádza od politickej väčšiny zodpovednej za vládu.⁵⁶ Toto napätie medzi silou ľudu a fungovaním demokracie, ktoré dáva moc zvoleným elitám je niečo, čo je podľa Yvesa Ményho trvalou črtou demokratických systémov. Nemôže podľa neho nikdy zmiznúť, môže sa len vyvíjať a meniť svoju formu a intenzitu.⁵⁷ Zdrojom tohto napätia v demokratickom režime je podľa Rosanvallona práve neurčitost ľudu. Ľud ako sociálny a politický subjekt má problematický charakter. Z tohto dôvodu demokratické inštitúcie podľa neho nie sú schopné skutočne naplniť ich funkciu reprezentovania ľudu, a preto by podľa neho nemali byť do týchto inštitúcií kladené prehnané očakávania. Túto krízu reprezentácie dáva za vinu transformácií moderných demokracií, ktoré kladú ťažisko týchto inštitúcií z reprezentatívnej na riadiacu funkciu. Z prehnaných alebo falošných očakávaní vyplývajú súčasné pocity nespokojnosti. Kvôli vnútornej rôznorodosti a heterogenity moderných spoločností už parlamenty nie sú schopné v plnej miere plniť túto reprezentatívnu úlohu, a preto by ju mali do určitej miery prevziať „parlamenty neviditeľných“ formované v rámci občianskej spoločnosti.⁵⁸

Podľa Rosanvallona je v demokracii dôležité pozitívne určovať, kto je ľud - subjekt, a rovnako je potrebné vedieť ho prinútiť hovoriť, nie ho len reprezentovať. Sociálna rovina ľudu nie je v demokracii taká čitateľná, pretože imperatív rovnosti spôsobuje, že dochádza k abstrahovaniu spoločenského postavenia jednotlivca ako jeho základného princípu.⁵⁹ Reprezentovaný je len veľmi abstraktne, a to skrz číslo. Demokracia si preto podľa Rosanvallona vytvára fiktívny ľud,

⁵⁴ Rosanvallon, P., & Goldhammer, A. (2008). *Counter-Democracy: Politics in an Age of Distrust*. Cambridge University Press, s.26.

⁵⁵ Tamtiež.

⁵⁶ Leca, J. (1996). La démocratie à l'épreuve des pluralismes. *Revue française de science politique*, 46(2), s.225-279.

⁵⁷ Mény, Y., & Surel, Y. (2001). *Democracies and the Populist Challenge*. Palgrave Macmillan, s.8.

⁵⁸ Barša, P. (2017). Democracy without the Demos: Rosanvallon's Decentering of Democratic Theory. *Filosofický časopis*, 65(Speciálne vydanie 1). s.42.

⁵⁹ Rosanvallon, P. (2011). *Penser le populisme*, La vie des idées, s.2.

zatiaľ čo skutočný ľud sa stáva nedohľadateľný. Prostriedky a inštitúcie, ktoré by mali ľuďom umožniť hovoriť, sú však podľa Rosanvallona problematického charakteru.⁶⁰ Ľudia sa totiž v demokracii dostávajú k slovu väčšinou skrz referendá, voľby alebo protesty. Referendá a voľby sú však celoplošné, opäť zahŕňajú všetkých občanov, a väčšina má rozhodujúce právo.

Ľud však existuje len v čiastkových druhoch a prejavoch. Rosanvallon spomína v prvom rade aritmetický ľud, ktorým sú voliči. Voliči sú v demokracii vedúcou silou, silou posledného slova, keďže v demokracii rozhoduje väčšina, a aritmetická väčšina sa len ťažko spochybňuje. Problém však nastáva vtedy, keď sa volieb nezúčastní absolútna väčšina občanov. Definícia všeobecného záujmu musí predsa zahŕňať absolútnu väčšinu spoločnosti, nie len väčšinu zo zúčastnených. A preto je v tomto smere demokracia založená na forme fikcie, že väčšina reprezentuje celú spoločnosť.

Podľa Rosanvallona by sme mali odmietnuť predpoklad, že vôľa ľudu je najdôležitejším zdrojom legitímnej vlády. Demokratická teória by mala uznať, že ľud s jednotnou ľudovou vôľou vôbec neexistuje. Je to len fiktívny pojem, ktorý je síce užitočný, ale nemôže byť primárnym zdrojom legitimacy demokratickej vlády. Preto by sa mal podľa Rosanvallona koncept vôle ľudu dostať do stavu „užitočnej fikcie“, podobnej fiktívnym právnym pojmom.⁶¹ Voľby by podľa neho mali byť degradované z najdôležitejšieho a najzákladnejšieho aktu sebaujadrenia spoločnosti na jeden z mnohých. Namiesto snahy u podchytenie inštitucionalizácie všeobecnej vôle by sa demokratické zriadenia mali snažiť o zohľadnenie nepriamych prejavov spoločenskej všeobecnosti. Patria sem napríklad rôzne nezávislé regulačné a dozorné orgány, ktorých právomoc je založená na nestrannosti, alebo ústavné súdy a podobné inštitúcie. Tieto orgány pomáhajú zaviesť nové uhly pohľadu, nie len ten, ktorý presadzuje populárny líder.⁶²

V demokracii už ľud nemá tvár, pretože sa stáva počtom, čiže silou, ktorá sa skladá zo seberovných, rovnocenných individualít pod vládou zákona.⁶³ Preto Rosanvallon poukazuje na dôležitosť pozitívneho určenia ľudu v demokracii, aby sme vedeli, ako ho pustiť k slovu a ako ho zastupovať. Riešením sú podľa neho tri dodatočné zdroje legitimacy, ktorými sú nestrannosť (udržiavať rovnaký odstup od konkrétnych prípadov), reflexivita (šírenie alternatívnych názorov) a blízkosť. Nestrannosť a reflexivita sú nepriame prejavy spoločenskej všeobecnosti. Ako také, stále predpokladajú kontinuitu a v ideálnom prípade identitu medzi vládou a spoločnosťou. Blízkosť predpokladá ich odlišnosť. Tá vyplýva priamo z definície vlády, podľa ktorej musia byť tí, čo vládnu iní ako tí, ktorým vládnu.⁶⁴ Podľa Rosanvallona by sme mali otázku, či tí, ktorí sú pri moci, dobre reprezentujú spoločnosť, nahradiť otázkou, či ju dobre riadia. Potom bude dobro alebo zlo vlády závisieť od toho, ako dobre vykonáva svoje riadiace úlohy a funkcie. Predovšetkým by mala spĺňať tri požiadavky: čitateľnosť (dostupnosť kontroly), zodpovednosť a schopnosť reagovať (schopnosť počúvať a komunikovať so

⁶⁰ Táto poznámka súvisí s nedourčenosťou zastupiteľského systému. Existuje preto, že priame zastúpenie nie je možné, alebo vďaka povinnosti zvažovať sa a verejne sa vysvetľovať (zodpovedať sa voličom)? Rosanvallon tu naráža na dvojitú nedourčenosť demokracie, o ktorej sme už hovorili vyššie.

⁶¹ Barša, P. (2017). Democracy without the Demos: Rosanvallón's Decentering of Democratic Theory. *Filosofický časopis*, 65(1), s.46.

⁶² Tamtiež, s.47.

⁶³ Rosanvallón, P. (2021). Promýšlet Populismus. *SALVE Revue pro teologii a duchovní život*, s. 4.

⁶⁴ Barša, P. (2017). Democracy without the Demos: Rosanvallón's Decentering of Democratic Theory. *Filosofický časopis*, 65(1), s.48.

spoločnosťou). Vláda, ktorá je schopná ich splniť, môže obnoviť dôveru medzi sebou a spoločnosťou bez toho, aby sa musela snažiť ju stelesňovať.⁶⁵

Demokracia sa ako režim sa dostáva do popredia počas volieb, keď sa ľudia stotožňujú so svojimi zástupcami tým, že za nich hlasujú. V období medzi voľbami je však atmosféra zvyčajne iná, a dôveru často nahrádza nedôvera. Podľa Rosanvallonu tieto negatívne nálady medzi voľbami nevyplývajú len z chýb a zlyhaní politikov, ale aj zo štrukturálnej nemožnosti naplniť prísľub identity medzi ľuďmi a vládou. Preto by sme mali uznať nemožnosť tejto ambície a mali sme sa radšej snažiť odstrániť priepasť medzi spoločnosťou a vládou, alebo aspoň sa snažiť cez ňu postaviť čo najviac mostov. Demokracia nespočíva v identifikácii spoločnosti s vládou, ale skôr v privlastňovaní si vzdialenosti medzi nimi.⁶⁶ Takéto uchopenie demokracie, spolu s využívaním dodatočných zdrojov legitimacy a „protimoci“ občanov je podľa Rosanvallonu spôsob, akým by sme mali uskutočňovať demokraciu.

V súvislosti s týmto problémom reprezentácie považujem za dôležité spomenúť aj postavenie menšín v demokracii. Keďže už definície demokracie vyplýva, že jej vláda je založená na súhlase tých, ktorým vládne. Prostriedkom na vyjadrenie tohto súhlasu a začlenenia do systému vládnutia je koncept ľudovej suverenity. V demokratickom politickom režime môžu byť ako menšiny identifikovaní tí, ktorí nesúhlasia s vládou zvolenou väčšinou, alebo nesúhlasia s niektorými rozhodnutiami alebo zákonmi. Tieto menšiny môžu byť aj kultúrne alebo jazykové, ale môžu to byť napríklad liberálne orientovaní občania v konzervatívnom štáte a naopak. Problém nastáva vtedy, keď nie sú potreby týchto menšín reprezentované v parlamente, čiže keď tieto menšiny nemajú svojich zástupcov.

V zastupiteľskej demokracii je totiž odkaz na ľudovú suverenitu a autorizáciu zásadný, nie doplnkový.⁶⁷ Z tohto dôvodu je volebné zastúpenie kľúčové pri vyjadrovaní vôle ľudu. Nároky volených predstaviteľov konať v mene ľudu sa však stávajú predmetom sporu občanov. Toto napätie vysvetľuje zložitosť zastupiteľskej demokracie. Reprezentácia je centrom dynamiky, ktorá udržuje modernú demokraciu v pohybe, a politického procesu, ktorý aktivuje komunikáciu medzi štátnymi inštitúciami a spoločnosťou.⁶⁸ Zastupiteľská vláda má ďaleko od homogenity. Najlepšie ju možno opísať ako komplexnú a pluralitnú.

Čo sa však deje, keď sú rôzne skupiny ľudí nespokojné s výsledkom volieb? Keď majú pocit, že ich potreby nie sú v parlamente zastúpené? Madison v spise *Federalist* opisuje frakcie, ktoré vytvárajú práve takúto nespokojnú občania. Madison definuje frakcie ako skupiny ľudí, ktorí sa zhromažďujú, aby chránili a presadzovali svoje osobitné ekonomické záujmy a politické názory. Hoci sú tieto frakcie medzi sebou v rozpore, často pracujú proti verejnému záujmu a porušujú práva iných.⁶⁹ Tieto frakcie profitujú najmä z rôznych kríz, ktoré vyvolávajú antipatie občanov voči vláde.

Pre Madison existujú len dva spôsoby, ako ovládať frakciu: odstrániť jej príčiny a kontrolovať jej dôsledky. Podobne existujú iba dva spôsoby, ako odstrániť príčiny frakcie: zničiť slobodu alebo dať každému občanovi rovnaké názory, vášne a záujmy. Zničenie slobody je „horším

⁶⁵ Tamtiež.

⁶⁶ Tamtiež.

⁶⁷ Habermas, J. (1998). *Between facts and norms*. The MIT Press, s. 169.

⁶⁸ Urbinati, N. (2011). *Representative democracy and its critics. The Future of Representative Democracy*, Cambridge University Press, s.24.

⁶⁹ Madison, J. (1787). *Federalist No.10. Federalist papers: Primary Documents in American History*, s.41.

liekom ako samotná choroba“, a to druhé je neuskutočiteľné. Príčiny frakcií sú teda súčasťou prirodzenosti človeka, preto ich existenciu musíme akceptovať a vysporiadať sa s ich dôsledkami.⁷⁰ Navyše demokracia pomáha zabezpečiť, že väčšina ani menšina sa nedefinujú ako homogénne, a toto prostredie vytvára oveľa väčší priestor pre inovácie a na vytvorenie inštitúcií pre menšiny, ktoré im umožnia mať hlas.

V prvom rade by mala demokracia zaručiť všetkým ľuďom rovnaké práva bez ohľadu na to, či sú títo ľudia súčasťou menšiny, alebo nie. Problém však nastáva vtedy, keď príslušníci menšín nemajú v parlamente zastúpenie, keď nemajú nikoho kto by presadzoval ich hlas a ich požiadavky v politike. Vtedy sa títo ľudia môžu cítiť nevypočutí ako keby boli na okraji spoločnosti a nikto sa o ich potreby nezaujímal. Takáto situácia nepomáha fungovaniu demokracie, pretože tá by sa mala snažiť o to, aby sa v demokratickej spoločnosti žilo dobre všetkým jej členom, aby sa cítili súčasťou tejto spoločnosti. Ak sa to demokracii nepodarí naplniť, môžu sa v spoločnosti stupňovať negatívne emócie, ktoré majú tendenciu vyvrcholiť v násilie. To nahráva do rúk extrémistom aj populistom, pretože môžu z danej menšiny spraviť nepriateľa spoločnosti a postaviť si na tom politickú kariéru.

⁷⁰ Tamtiež.

Kapitola 3 Populizmus

„Zdá sa, že populizmus je tým silnejší, čím viac ho intelektuáli kritizujú.“⁷¹

Populizmus je jedným z hlavných politických módných slov 21. storočia. Tento výraz sa používa na označenie ľavicových aj pravicových politikov⁷², chýbajú nám však koherentné kritériá na rozhodovanie o tom, kedy sa politickí aktéri v nejakom zmysluplnom ohľade stanú populistickými. Napriek tomu, alebo možno práve preto, že tento pojem na nás vybieha skoro každý deň z rôznych médií a z úst rôznych politikov, široké používanie tohto pojmu spôsobuje zmätok a frustráciu.

Možno práve preto, že definícia populizmu je pomerne obsažná a nevojde sa do jednej vety, mnoho ľudí, ktorí toto slovo počujú z každej strany, vlastne ani nevedia čo znamená. A tak sa pojem populizmu stáva jedným z tých pojmov, o ktorých máme pocit, že im rozumieme kvôli frekventovanosti jeho používania, a až vtedy, keď nás niekto požiada, aby sme mu tento pojem vysvetlili, zistíme že mu vlastne až tak nerozumieme. Práve preto sa pokúsím na nasledujúcich stranách tento pojem vysvetliť, a priblížiť vzťah medzi populizmom a demokraciou. Verím, že na základe tejto práce sa nám naskytne aj odpoveď na počiatočnú otázku: „Je populizmus hrozbou demokracie?“

Vzhľadom na to, že nemáme niečo, čo by mohlo byť považované za teóriu populizmu a zdá sa, že nám chýbajú jasné kritériá na rozhodovanie o tom, kedy sa politickí aktéri v nejakom zmysluplnom ohľade stanú populistickými. Koniec koncov, každý politik chce osloviť ľud. Všetci si chcú získať priazeň občanov a vyvolať v nich pocit, že počujú ich potreby, a že tieto potreby budú zastupovať. A síce sa iba na tento jeden znak pri snahe o definovanie populizmu nemôžeme spoliehať, je dôležité ho vnímať. V populizme je totiž veľmi dôležitý tento vzťah medzi lídrom a „obyčajnými ľuďmi“, pretože tento líder sa pasuje za „hlas“ týchto ľudí. A je preňho veľmi dôležité, aby ho títo ľudia takto vnímali a identifikovali. Podľa Jana – Wernera Müllera je však psychologizácia populizmu chybou. Ak by sme mali rozoznávať populistov podľa ich citového rozpoloženia, politika sa podľa neho degraduje na skupinovú terapiu.⁷³ Práve preto sa nemôžeme uspokojiť s takouto jednoduchou definíciou populizmu, a musíme k nemu pristúpiť inak.

Slovami Paula Taggarta: „populizmus je ako chameleón, ktorý mení svoju podstatu, tvar a farbu podľa prostredia, v ktorom sa nachádza“.⁷⁴ A práve kvôli svojej premenlivej povahe je ťažké populizmus všeobecne definovať pár vetami. Vieme ho však aspoň povrchovo charakterizovať a vymenovať jeho znaky, ktoré majú rôzne druhy a formy populizmu spoločné. No vďaka svojej chameleónskej povahe sa populizmus často spája a kombinuje s rôznymi inými fenoménmi, čo robí snahu o jeho uchopenie ešte náročnejšou. V rôznych svetových štátoch sa totiž spája s rôznymi fenoménmi, a teda má všade trochu inú podobu alebo prejav. Každá

⁷¹ Taguieff, P.A. (1995). *Political science confronts populism: From a conceptual mirage to a real problem*. Telos, s.43.

⁷² Mudde, C., & Rovira Kaltwasser, C. (2017). *Populism: A very short introduction*. Oxford University Press, s.1.

⁷³ Müller, J.W. (2018). *Čo je populizmus?* Kalligram, s.26.

⁷⁴ Taggart, P., & Pattern, S. (2001). *Populism*. Labour 48, s.335.

krajina má totiž inú životnú úroveň, inú kultúru a iné problémy. Jeho podstata však zostáva všade rovnaká – snaha zapáčiť sa ľudu, mať ho na svojej strane, vyburcovať ho proti vymyslenému nepriateľovi a jednoducho hovoriť to, čo uchu občana najviac ulahodí.

Cas Mudde a Kristowal Róvira Kaltwasser vo svojej knihe *Populism. A very short introduction*, popisujú rôzne podoby, aké populizmus naberá v rôznych krajinách. Dozvedáme sa od nich aj to, že populizmus sa objavil koncom 19. storočia v Rusku a Spojených štátoch, a jeho vznik súvisel aj so šírením demokracie ako myšlienky aj režimu. V súčasnosti je najrozšírenejší v demokraciách Európy a Ameriky. Jednotliví populistickí aktéri môžu byť ľavicoví alebo pravicoví, konzervatívni alebo progresívni, náboženský alebo sekulárni. Niektorí pozorovatelia vidia túto extrémnu rôznorodosť ako dôvod na úplné odmietnutie pojmu populizmus a tvrdia, že čokoľvek také rozmanité nemá podstatu. Táto rozmanitosť však podľa autorov tejto knihy súvisí s tým, že populizmus zriedka existuje izolovane. Vzhľadom na to, že populizmus je ideológia, ktorá rieši len obmedzený okruh problémov, takmer všetci populistickí aktéri kombinujú populizmus s ďalšími ideológiami. Všeobecne povedané, väčšina ľavicových populistov kombinuje populizmus s nejakou formou socializmu, zatiaľ čo pravicoví populistí majú tendenciu kombinovať ho s nejakým typom nacionalizmu.⁷⁵

Tento výber sprievodnej alebo hostiteľskej ideológie⁷⁶ ovplyvňuje to, ako populistický aktér definuje „ľud“ a „elitu“. No a keďže národné politické kontexty sú často silne formované regionálnym alebo dokonca globálnym vývojom, populistickí aktéri v konkrétnych regiónoch alebo obdobiach môžu byť veľmi podobní. Napríklad v súčasnosti politický kontext Európskej únie formuje veľkú časť národnej populistckej politiky – prakticky všetci populistickí aktéri v rámci EÚ sú euroskeptickí, aj keď intenzita a charakter tohto skepticizmu sa môže líšiť.⁷⁷ V USA je „ľud“ poväčšine zložený z ľudí zo strednej triedy a kresťanov. Naopak, pod pojem „elita“ spadá skôr kultúrna „liberálna elita“, ktorá pracuje prostredníctvom vyššieho vzdelávania, kde „vytŕkajú“ do byrokratov, sudcov a politikov budúcnosti „neamerické“ myšlienky.⁷⁸ Všeobecne sa populizmus v Amerike venuje prevažne ekonomickým a nacionálnym témam. Na tomto krátkom príklade môžeme vidieť, že práve hostiteľské ideológie dávajú populizmu rôzne podoby a robia ho ťažkým na rozoznanie. Čo teda môžeme povedať o populizme ako takom?

Čo je populizmus?

Cas Mudde a Cristóbal Kaltwasser vo svojej knihe *Populism. A very short introduction*, stručne zhrnuli pár najrozšírenejších spôsobov vnímania populizmu. Ako prvý spomínajú ľudový názor, že populizmus znamená demokratický spôsob života vybudovaný prostredníctvom účasti verejnosti v politike. Tento prístup považuje populizmus v podstate za pozitívnu silu pre

⁷⁵ Mudde, C. & Rovira Kaltwasser, C. (2017). *Populism: A very short introduction*. Oxford University Press, s.21.

⁷⁶ Pojmom hostiteľská ideológia označujú Mudde a Kaltwasser práve tú ideológiu, ktorú kombinujú populistickí aktéri s populizmom, keďže populizmus je podľa nich „thin centered ideology“. To znamená, že populistí neuvažujú o spoločnosti, ktorá existuje z rôznych skupín s rôznymi hodnotami a záujmami. Vidia spoločnosť tak, že všetci ľudia majú presne rovnaké záujmy a hodnoty. Mudde tvrdí, že podľa populistov existuje len jedna skupina toho istého priestoru, a to elita. Tejto téme sa budem podrobnejšie venovať v neskoršej kapitole.

⁷⁷ Tamtiež, s.22.

⁷⁸ Tamtiež, s.26.

mobilizáciu obyčajných ľudí. Podobne sa stavia k populizmu aj takzvaný Laclauovský prístup, ktorý je aktuálny najmä v rámci politickej filozofie, takzvaných kritických štúdií, a v štúdiách západoeurópskej a latinskoamerickej politiky. Vychádza z priekopníckeho diela politického teoretika Ernesta Laclaua, ako aj z jeho novej spolupráce s jeho manželkou Chantal Mouffe, v ktorej sa populizmus považuje nielen za podstatu politiky, ale aj za emancipačnú silu. Podľa tohto prístupu je problémom liberálna demokracia a riešením je radikálna demokracia. Populizmus môže pomôcť dosiahnuť radikálnu demokraciu opätovným zavedením konfliktov do politiky a podporou mobilizácie vylúčených častí spoločnosti s cieľom zmeniť status quo.⁷⁹

Laclau a Mouffe tvrdia, že liberálna demokracia vo svojich pokusoch o konsenzus potláča odlišné názory, rasy, triedy, pohlavia a svetonázory. Vo svete, v krajine a v spoločenskom hnutí však existuje veľa rozdielov, ktoré tomuto konsenzu vzdorujú. Radikálna demokracia nie je len akceptovaním odlišnosti, nesúhlasu a antagonizmov, ale je na nich závislá. Vybudovaním demokracie na základe rozdielov a nesúhlasu sa môžu utláčateľské mocenské vzťahy v spoločnostiach dostať do popredia, čiže budú odhalené a spochybniteľné.⁸⁰ Je však potrebné zdôrazniť, že poňatie populizmu u Laclaua a Mouffe je úplne iné, než u zvyšných autorov, na ktorých sa v tejto práci odvolávam. A vzhľadom na to, že tento manželský analyzuje skôr teóriu ľavicového populizmu, a na nenaplnený potenciál ľavicovej politiky, a táto práca sa zaoberá skôr súčasným problémom populizmu, ich dielo už v tejto práci nebudeme hlbšie rozoberať.

Ďalej môžeme k populizmu pristupovať ako k politickej stratégii, ktorá používa určitý typ lídra, ktorý chce vládnuť na základe priamej podpory jeho prívržencov. Tento prístup k populizmu implikuje vznik silného charizmatického lídra, ktorý buduje svoju moc a zároveň si zachováva priame spojenie s masami. Z tejto perspektívy by však populizmus nemusel byť dlhodobou udržateľný, pretože celý spočíva na svojom lídrovi.⁸¹ Všetka sila populizmu teda leží v rukách jedného človeka, ktorý nie je večný a po ktorého smrti bude nutné nájsť nového charizmatického lídra, čo sa nemusí podariť.

Posledný postoj k populizmu ho považuje za folklórny štýl politiky, ktorý politici využívajú na mobilizovanie davov. Takto podľa Mudde a Kaltwassera vnímajú populizmus prevažne médiá. V tomto prípade je pod populizmom vnímané neprofesionálne politické správanie, ktoré má za cieľ maximalizáciu pozornosti médií a podporu ľudí. Populisti sa chcú prezentovať ako „obyčajní ľudia“, chcú sa odlišiť od klasických politikov v oblekoch, a prezentovať sa ako odvážni vodcovia ľudu, ktorí sú v opozícii s „elitou“. Preto často nerešpektujú *dress code* alebo jazykové maniere.⁸² A síce, ako bolo spomenuté, akademici sa nezhodujú na konkrétnych atribútoch populizmu, zhodujú sa na tom, že všetky formy populizmu zahŕňajú akúsi snahu zapáčiť sa ľudu a hanenie elity. Populizmus taktiež zahŕňa kritiku politického zriadenia a pochlebovanie „obyčajným ľuďom“⁸³

Cas Mudde sa prikláňa k prístupu, ktorý vníma populizmus ako ideológiu (*ideational approach*). Tento prístup spočíva vo vnímaní populizmu ako ideológiu, alebo pohľad na svet. V súvislosti s týmto prístupom predstavujú Cas Mudde a Cristóbal Katwasser aj ich konkrétnejšiu definíciu populizmu. Definujú ho ako: „Ideológiu tenkého streda, ktorá považuje

⁷⁹ Mudde, C. & Rovira Kaltwasser, C. (2017). *Populism: A very short introduction*. Oxford University Press, s.3.

⁸⁰ Laclau, E., & Mouffe, C. (2014). *Hegemony and socialist strategy: Towards a radical democratic politics* (Vol.8). Verso Books.

⁸¹ Mudde, C. & Rovira Kaltwasser, C. (2017). *Populism: A very short introduction*. Oxford University Press, s.4.

⁸² Tamtiež.

⁸³ Tamtiež, s.5.

spoločnosť za oddelenú na dva homogénne a antagonistické tábory, „čistý ľud“ verzus „skorumpovaná elita“, a ktorá tvrdí, že politika by mala byť vyjadrením všeobecnej vôle ľudu.“⁸⁴ Táto definícia, je zároveň všeobecne najviac akceptovaná a najpoužívanejšia definícia populizmu. Odhaľuje niekoľko rovín populizmu. V prvom rade kategorizuje populizmus ako ideológiu, čím vylučuje možnosť, že by mohol byť populizmus len stratégiou na vyhranie volieb. Naopak, populizmus ovplyvňuje ako konajú politici aj keď už sú pri moci. Druhý dôležitý bod tejto definície je moralizmus. Spočíva v tom, že populistí nevnímajú spoločnosť ako zloženú z viacerých rôznych skupín, ale vnímajú ju ako homogénnu masu. Jediný, kto sa od tejto homogénnej masy líši a nepatrí do nej sú „elity“. Tie sa líšia od bežného ľudu, pretože sú skorumpované.

Táto skorumpovanosť nie je vnímaná materiálne, ale morálne. Hodnoty elity sú skorumpované, zatiaľ čo hodnoty ľudí sú čisté. Ďalšou rovinou je rozdiel medzi populizmom a liberálnou demokraciou. Podľa Mudda je populizmus prodemokratický, ale neliberálny. Neliberálny je preto, lebo liberálna demokracia kladie veľký dôraz na práva menších, zatiaľ čo populizmus neverí, že by menšiny mali byť chránené. A keďže práva menších v tomto kontexte znamenajú politické menšiny, v mysli populistov existuje len jedna skupina, ktorá nie je totožná s ľuďmi, a tou je elita,⁸⁵ proti ktorej bojujú.

Aký politik teda môže byť identifikovaný ako populist? Definovanie populistického politika ako toho, kto apeluje na ľudí a vyzdvihuje ich na piedestál je nedostatočné, pretože potom by do populizmu spadala každá politická kampaň.

Spoločné znaky rôznych definícií populizmu

Väčšinou sa slovo populizmus používa hlavne ako synonymum pre *anti establishment*. Čiže bojuje alebo brojí proti súčasnému fungovaniu, alebo nastaveniu spoločnosti či politiky, ako aj jej predstaviteľom. No a na tento boj používa primárne emócie, čiže často môžeme pozorovať na populistoch konkrétne nálady. Populisti sú nahnevaní; ich voliči sú frustrovaní alebo trpia nechutou. Populistickí politici sa nesnažia tieto emócie upokojovať a hľadať určité zmierenie a kompromis, ale naopak, tieto emócie burcujú a podporujú. Stavajú na nich svoj vzťah k voličom, a tento vzťah je často veľmi osobný, keďže v ňom nie sú až tak dôležité spoločné hodnoty alebo vízie, ale silné negatívne emócie.

Dôležitý znak populistu je to, že kritizuje elity. Samotné vymedzovanie sa voči elitám však taktiež nestačí na usvedčenie niekoho z populizmu, pretože potom mohol byť za populistu označený každý opozičný politik, alebo novinár, ktorí kritizuje súčasné vládnuce elity. Keď je však táto kritika elit spojená s vyzdvihovaním obyčajných ľudí a vytváraním kontrastu: skorumpované elity – dobrý ľud, môžeme to vnímať ako prvý určujúci znak populizmu.

Populisti čiernobielo rozdeľujú spoločnosť na ľud a elity, pričom tvrdia, že sú to jedine oni, kto reprezentuje ľud. A teda ten, kto s nimi nesúhlasí, automaticky nie je súčasťou ľudu. Toto tvrdenie, že iba oni reprezentujú ľud, však nie je empirické. Je vždy čisto morálne. Napríklad

⁸⁴ Tamtiež, s.6.

⁸⁵ Mudde, C. (2019). *Populism is a thin-centered ideology*, Trento Economic Festival, dostupné na: <https://www.ufficiostampa.provincia.tn.it/Comunicati/Cas-Mudde-Populism-is-a-thin-centered-ideology> .

keď sa populistí uchádzajú o politickú moc, svojich oponentov označujú za nemorálnu, skorumpovanú elitu. Keď sú pri moci, odmietajú uznať hocijakú opozíciu za legitímnu.

Ďalším vymedzovacím znakom je odpor voči pluralite. Dobrý ľud vnímajú ako jednotný, homogénny prvok, ktorý má rovnaké pozitívne vlastnosti. Snažia sa na ľudí pozeráť cez túto optiku a tvoriť z nich jednoliatu masu. To, že žiadna masa ľudu nie je homogénna, práve naopak, je tvorená rôznymi jednotlivcami, z ktorých každý má iné vlastnosti, záujmy, problémy a potreby, sa snažia prekryť vytvorením silnej negatívnej emócie voči istej skupine ľudí.⁸⁶

Na základe tejto negatívnej emócie chcú zjednocovať ľudí do spomínanej masy, ktorej prioritou je potom zbaviť sa tej zlej skupiny, voči ktorej búria populistickí lídri. A samozrejme netreba zabudnúť na to, že ľud, ktorý populistí zastupujú, je vždy definovaný ako spravodlivý a morálne čistý. A keďže sa populistí prezentujú ako jediní zástupcovia morálneho a spravodlivého ľudu, každý, kto im protirečí môže byť označený ako nemorálny.

Na základe tohto výkladu, je teda populizmus vždy formou politiky identity (*identity politics*).⁸⁷ Hoci je „ľud“ spoločným menovateľom, úloha a miesto ľudí v akomkoľvek politickom systéme sú veľmi sporné. Dnes dokonca aj autoritatívne alebo diktátorské režimy predstierajú, že vládnu v mene ľudu. Vlády, ktoré sa nepokúšajú odvolávať na ľudovú legitimitu, sú zriedkavé.⁸⁸

Populistický líder je taktiež väčšinou veľmi charizmatický a v súkromnom živote úspešný človek (napríklad podnikateľ), ktorý často odkazuje na tento úspech, a udáva ho ako jeden z hlavných dôvodov, prečo by mu mali ľudia dôverovať a voliť ho. Tvári sa, že má rovnaké problémy ako „obyčajní ľudia“, a snaží sa ich presvedčiť, že jemu môžu dôverovať, pretože im rozumie. V skutočnosti však práve takýto lídri často žijú životom horných desaťtisíc.

Populizmus ako „odpoveď“ na problémy demokracie

Táto podkapitola nadväzuje na časť práce, ktorá sa venovala nedostatkom demokracie. Ako tri hlavné nedostatky, alebo skôr výzvy, demokracie boli vymedzené dve „tváre“ demokracie, reprezentácia ľudu, a napokon ľud samotný. Myslím si, že tieto problémy sú pre opísanie vzťahu demokracie a populizmu kľúčové, pretože práve tieto výzvy, respektíve, neschopnosť demokracie sa s nimi vyrovnáť, využíva populizmus tým, že na ne ponúka svojské riešenia. Práve týmito problematikami sa bude zaoberať táto kapitola.

Dve tváre demokracie

Ďalšie riešenie ponúka populizmus na problém medzi prísľubom demokracie a jeho uskutočnením. Ten súvisí s dvoma tvármi demokracie, ktoré rozoberá Margaret Canovan, a ktorých problematika už bola načrtnutá v kapitole, ktorá sa venovala nedostatkom demokracie. Ako už teda bolo spomínané vyššie, demokracia má dve tváre, z ktorých každá

⁸⁶ Väčšinou je tuto skupinou elita, ktorá pozostáva z vládnucich politikov, ale môžu to byť aj rôzne menšiny.

⁸⁷ Müller, J.W. (2018). *Čo je populizmus?* Kalligram, s.3.

⁸⁸ Mény, Y., & Surel, Y. (2002). *Democracies and the populist challenge*. Palgrave Macmillan, s.5.

predstavuje iný politický štýl. Zatiaľ čo pragmatická má v sebe princípy ako sú mier, stabilita a umiernenosť, vykupiteľská tvár kladie dôraz na ľudí, na ich moc, vôľu a suverenitu. Keďže každá z týchto „tvárí“ obsahuje rozdielne princípy, je medzi nimi prirodzené napätie. Toto napätie by malo byť v demokracii udržiavané, ale populizmu ide o to, aby vykupiteľská tvár prevalcovala tú pragmatickú.

Z pragmatického hľadiska je demokracia v podstate spôsob, ako sa pokojne vyrovnat' s protichodnými záujmami a názormi v podmienkach masovej mobilizácie a masovej komunikácie. Jeho veľkou prednosťou je, že je alternatívou k občianskej vojne alebo represii. Zahŕňa rôzne inštitúcie a praktiky, ktoré našli spôsoby, ako urobiť moc relatívne zodpovednou, rozšíriť okruh záujmov začlenených do politickej scény a zaviazat' väčšiu časť obyvateľstva do politického systému. Demokracia teda z tohto pohľadu znamená multistranícke systémy, slobodné voľby, nátlakové skupiny, a ďalšie praktiky, ktorými odlišujeme demokratickú politiku od iných.⁸⁹ Takýto štýl politiky však mnoho ľudí považuje za samozrejmosť, za akýsi základ, na ktorom ale treba stavať ďalej, ktorý treba budovať a rozvíjať. Ako Canovan poznamenáva, taká demokracia by prišla závidenia hodná len ľuďom, ktorí zažívajú vojnu alebo občianske násilie. Ostatným by len tieto princípy v demokracii nestačili.⁹⁰ Preto demokracia potrebuje ešte vykupiteľskú tvár, ktorá z nej robí niečo žiadúce. Dáva jej prísľub lepšieho sveta skrz suverénny ľud a jeho činnosti.

Tento vzťah medzi vykupiteľskou a pragmatickou tvárou vysvetľuje Canovan na príklade všeobecných volieb. Na čisto pragmatickej úrovni sú totiž všeobecné voľby len nenásilný spôsob rozdeľovania politickej moci. Ale z vykupiteľskej stránky je to zároveň rituál demokratickej obnovy. Pokiaľ tento rituál neberie vážne podstatná časť voličov a politikov, demokratické inštitúcie budú oslabené.⁹¹ Pre fungovanie demokracie je teda vykupiteľská „tvár“ potrebná rovnako ako tá pragmatická, pretože práve ona vdychuje demokracii dušu a vie motivovať ľudí, aby boli aktívni, a aby sa o demokraciu starali. Zároveň robí demokraciu atraktívnu pre ľudí, pretože im dáva prísľub moci a stavia ich do centra svojho systému. Tieto sa teda spolupodieľajú na demokracii. Ako náhle však vykupiteľská tvár nie je v napätí s tou pragmatickou, vytvára sa priepasť, ktorú využívajú populistí. Keď je totiž aspekt prísľubu vykúpenia v demokracii zanedbaný, populistí to môžu veľmi ľahko využiť sľubovaním obnovenia ideálu demokracie.⁹² Tento aspekt demokraciu označuje Canovan ako prísľub práve preto, lebo vzájomná politická aj ekonomická závislosť robia často z týchto demokratických sľubov o vyššej kontrole ľudí nad dôležitými otázkami, ktoré sa ich týkajú, iba prázdne slová.

Demokratické sľuby ale nemusia byť vždy prázdnyimi slovami naschvál, alebo z dôvodu nezájmu či zlyhania vlády. K problémom môže dochádzať aj bez ich pričinenia, predovšetkým z hľadiska rôznych kríz. Podľa Canovan je to najčastejšie ekonomická kríza, ktorá nahráva vzniku populizmu. Tú politici často nevedia ovládať keďže je ovplyvňovaná mnohými globálnymi faktormi. No pokiaľ nevedia ľuďom v takejto kríze ponúknuť rýchle riešenia, tak ľudia často podľahnú populizmu, ktorý im tie riešenia dáva. To, či sú tieto riešenia skutočne realizovateľné, či sú správne a či naozaj pomôžu, je už druhoradé. Takáto reakcia na nejednoznačnosť demokratickej moci v ťažkých časoch, sa podľa Canovan stále opakuje. Ľudia

⁸⁹ Canovan, M. (1999). Trust the People! Populism and the Two Faces of Democracy. *Political Studies*, 47(1),s.11.

⁹⁰ Tamtiež.

⁹¹ Tamtiež.

⁹² Tamtiež.

si kladú otázku, prečo sa vláda o nich nestará, napriek tomu že im sľubovala, že bude hájiť ich záujmy, a populistí im ponúkajú odpoveď, aj riešenie. Odpoveďou je, že zvolená vláda je skorumpovaná, je to vláda milionárov, alebo vláda ľudí dosadených iným štátom a tak ďalej.

No a riešenie je, že treba dosadiť ľudovú vládu, poslať domov imigrantov, obmedziť práva nejakej menšiny alebo hocičo čo v danej dobe zaberie na voličov. Ak sa populistí rozhodnú využívať túto priepasť medzi sľubom a výkonom v demokracii, podľa Canovan to nebude mať konca. Ak sa totiž populistom podarí dostať sa k moci, ukáže sa ich vlastná neschopnosť dodržať svoje sľuby a ponúkne priestor pre ďalšie populistické apely na ľudí.⁹³ Populisti vlastne využívajú politiku vykúpenia, ktorej moc nie iba iluzórna. Ľudia, ktorí dokážu uveriť v kolektívnu moc a zjednotiť sa, majú v rukách väčšiu moc ako tí, čo sa vzdajú a sústredia sa na svoje osobné potreby a problémy. Podľa Canovan túto silu ľudové hnutia často preukázali, hoci v mnohých štátoch sa takéto pokusy rozplynú alebo neuspjú práve pre nedostatok kolektívnej politickej vôle, a spoločnej viery vo vykupiteľskú demokraciu.⁹⁴

Reprezentácia

Ďalším problémom, s ktorým sa musí demokracia vysporiadať, je snaha zastupovať ľud, respektíve, reprezentovať všeobecnú vôľu (*volonté générale*). Táto snaha je problematická, pretože skutočný ľud je v demokracii nedohľadateľný, čiže v tomto kontexte pracuje demokracia s fiktívnym ľudom. Ten skutočný je reprezentovaný len veľmi abstraktne, skrz číslo vo voľbách. Keďže vo voľbách má každý občan jeden hlas, a každý z týchto hlasov má rovnakú váhu, dochádza k imperatívu rovnosti⁹⁵, ktorým sa stierajú všetky rozdiely medzi jednotlivcami, spolu s ich individualitou. To vedie k tomu, že ľud stráca svoju tvár, a stáva sa nedohľadateľným, následkom čoho je demokratická reprezentácia iba abstraktná. Taktiež, pokiaľ sa volieb nezúčastní absolútna väčšina, nemôže takáto vláda reprezentovať vôľu väčšiny. Odkiaľ sa teda berie nárok na reprezentáciu?

Reprezentatívna politika je podľa Paula Taggarta postavená okolo vertikálnej osy, ktorá spája ľud s politickou elitou. Sústreď sa hlavne na inštitúcie reprezentácie, ako sú voľby, verejné debaty a legislatíva. Skladá sa teda akoby z dvoch „svetov“. Na jednej strane sú prvky asociačnej politiky, pod ktorú spadajú politické strany, záujmové skupiny a sociálne hnutia, na tej druhej sú elitné akcie zamerané na podporu voličov, ako je volebná angažovanosť, pomenovávanie problémov a implementácia politiky. Reprezentatívna politika funguje na základe rôznych čiastkových procesov, ako sú napríklad voľby, verejná diskusia či stranícka politika, ktoré sa preklápajú do tvorby verejnej politiky. Znamená to, že o problémoch sa diskutuje, rozmýšľa sa nad nimi a nakoniec sú niektoré z nich implementované ako verejná politika. Populizmus však tieto procesy neuznáva, a snaží sa vybudovať iné. Bývajú to buď procesy radikálnej priamej demokracie, alebo autoritárskeho vedenia.⁹⁶ Podľa Taggarta sú protichodné pocity populizmu voči zastupiteľskej politike môžeme vnímať v tom, čo obhajujú, ale aj v tom, akým spôsobom mobilizujú. Populisti presadzujú alternatívne spôsoby politiky,

⁹³ Tamtiež.

⁹⁴ Tamtiež.

⁹⁵ Rosanvallon, P. (2011). *Penser le populisme*. La vie des idées, s.2.

⁹⁶ Taggart, P. (2000). *Populism*. Open University Press, s.71.

a stále dávajú najavo, že podľa nich je zastupiteľská politika „vládou elity“, a mechanizmy, ktoré majú v záľube obhajovať sú predovšetkým referendá alebo občianske iniciatívy. Teraz môžeme vidieť, že zastupiteľská politika umožňuje populizmu stelesniť „inštinkt ovládaných, reagujúcich na svojich vládcov.“⁹⁷ Populizmus je podľa Taggarta nútený formulovať trvalú pozíciu prostredníctvom zastupiteľskej politiky. Hnacia sila, ktorú na to využíva je v podstate vždy odmietnutím niečoho. To je jasne vidieť na ich politike, pretože populistí sú omnoho jasnejší v tom, čo proti čomu sú, ako v tom, za čo bojujú.⁹⁸ Populisti sa teda vyhraňujú proti zastúpeniu a chcú dať väčšiu moc ľudu – tým, že ich budú zastupovať oni.

Podľa Yves Ményho a Yvesa Surela zastúpenie prispieva k fungovaniu demokracie. Demokracia je podľa nich možná vďaka kombinácii ľudovej suverenity a princípu reprezentácie. Absolútna vôľa ľudu musí pri vzniku demokracie preniesť autoritu na vybranú elitu prostredníctvom súťaže a hlasovania. Podľa Ményho a Surela je toto rozpor, s ktorým musia fungovať všetky moderné demokratické režimy, pretože zatiaľ nemáme žiadnu funkčnejšiu alternatívu. A hoci sa dá na súčasnej podobe demokracií pracovať a vylepšovať ich, tento rozpor je trvalou črtou demokratických systémov. Je to už spomínaný rozpor medzi ideológiou demokracie (sila ľudu) a jej fungovaním (sila elít zvolených ľuďom). To, ako demokracia funguje, je spochybňované v mene demokracie, ako si ju predstavujeme.⁹⁹ Tento rozpor síce nezmizne, ale môže meniť svoju intenzitu. To, ako veľmi reprezentácia zrkadlí vôľu ľudu však závisí do veľkej miery na ľuďoch samých. V prvom rade už len tým, koľkí z nich pôjdu voliť, keďže vláda, ktorá bola zvolená absolútnou väčšinou bude zastupovať vôľu absolútnej väčšiny. To však nestačí. Ľudia musia byť aktívni aj mimo volebných urien a využívať „neviditeľné sily“, o ktorých hovorí Pierre Rosanvallon, aby mali nad vládou dohľad a kontrolu. Môžu k tomu ešte využívať aj nezávislé inštitúcie a sledovať nezávislé médiá. Na to, aby sa „vládnuce elity“ museli ľuďom zodpovedať za svoje zlyhania, viac ich počúvať a snažiť sa skutočne zastupovať vôľu ľudu a neopájať sa mocou, musia byť aj ľudia aktívni ako občania. Demokracia je predsa založená na suverinite ľudu, čo sa však nedá uskutočniť, keď je tento ľud pasívni a čaká na svojho vykupiteľa.

Populisti tento problém zľahčujú, pretože celú otázku reprezentácie posúvajú do morálnej roviny. Vymedzujú spoločnosť na dva tábory: (morálne) zlú elitu a (morálne) čistý ľud, čím len prehľbujú toto napätie medzi ideou demokracie a jej uskutočnením. Svoj nárok na zastupovanie ľudu si legitimizujú na základe morálneho tvrdenia, že iba oni rozumejú požiadavkám toho „čistého ľudu“, a všetci ostatní zástupcovia ľudu sú nejakým spôsobom nelegitímni.¹⁰⁰ Nesnažia sa vykresliť samých seba ako tých, ktorí majú zručnosti alebo kvalifikáciu na to, aby riadili štát. Naopak, skôr sa vykresľujú ako tí, ktorí patria medzi „obyčajných ľudí“, a preto sú tí jediní, ktorí ich chápu a vedia ich vypočuť, a preto by ich mali zastupovať. Preto je aj posolstvo populistov výrok: „Len my sme ľud“.¹⁰¹ Müller v súvislosti s jednotnou vôľou ľudu ukazuje rozdiel medzi Rousseauovou „všeobecnou vôľou“ (*volonté générale*), a všeobecnou vôľou ľudu v populizme. Rousseau totiž predpokladal, že všetci ľudia sú schopní zaujať morálne stanovisko smerujúce k spoločnému dobru a že ak tak urobia, dospejú k jednomyselnému rozhodnutiu. V ideálnom stave teda zákony vyjadrujú všeobecnú vôľu. Podľa

⁹⁷ Tamtiež, s.72.

⁹⁸ Tamtiež.

⁹⁹ Mény, Y., & Surel, Y. (2002). *Democracies and the populist challenge*. Palgrave Macmillan, s.8.

¹⁰⁰ Müller, J.W. (2018). *Čo je populizmus?* Kalligram, s.44.

¹⁰¹ Tamtiež.

Rousseau sa občania budú snažiť o spravodlivosť, pokiaľ budú presadzovať záujmy všetkých, a nebudú sledovať len svoje osobné záujmy. Z tohto pohľadu jednotlivec, ktorý porušuje zákon, koná nielen proti ustanovenej vláde, ale aj proti vyšším záujmom tohto jednotlivca ako člena politickej komunity.¹⁰²

Táto koncepcia, že všeobecná vôľa sa nikdy nemýli¹⁰³, a že jej máme vždy dať prednosť nad vôľou jednotlivcov, je často zneužívaná populistami. V Rousseauovej koncepcii sa totiž občania majú sami rozhodnúť, čo považujú za všeobecné blaho, a to by mali následne presadzovať za všeobecná vôľa. V tomto kontexte sú ľudia vyzývaní, aby sa zamysleli nad tým, čo je všeobecné blaho. Čiže sú vyzývaní k tomu, aby konali samostatne. Preto podľa Rousseaua sloboda a autorita nie sú v rozpore, pretože legitímne zákony sú založené na všeobecnej vôli občanov. Jednotlivý občan dodržiavaním zákona teda poslúcha len seba ako člena politickej obce. Naproti tomu populistí sami rozoznávajú všeobecné blaho pre národ. Nejde tu teda o reprezentáciu vôle ľudu, ale o symbolickú reprezentáciu ľudu, ktorého sa už netreba nič pýtať, pretože populista vie sám, čo je pre nich najlepšie, keďže je jedným z nich.¹⁰⁴

Medzi nedostatky demokracie patrí predovšetkým nedourčenosť ľudu a jeho postavenia a zastúpenia v demokracii. Populizmus ponúka, Rosanvallonovými slovami: „zjednodušenú a zvrátenú“ odpoveď na tento problém tým, že sa ľud vlastne ani nesnaží nájsť.¹⁰⁵ Nesnaží sa ho skúmať, definovať alebo vyjasňovať vzťah medzi ľudom a demokraciou. Populistickí predstavitelia pasujú seba samých za jediných predstaviteľov ľudu a tvrdia že vedia presne čo tento ľud potrebuje. To však nie je pravda, pretože tento „ľud“ ktorý zastupujú, je prázdny pojem. Rosanvallon teda poukazuje na to, že demokracie, s ktorými sa bežne stretávame, nie sú dokončené. To znamená, že nie sú plne realizované v praxi všetky demokratické hodnoty a ideály. Predovšetkým sa zatiaľ nedarí demokraciám skutočne zastupovať ľudí a hájiť ich potreby. Správne nastavenie demokratických inštitúcií, ako aj stanovenie, aké miesto v nej majú reálny ľudia predstavuje pre demokraciu stále veľkú výzvu.

V reakcii na tieto problémy preto populizmus apeluje na ľudí, a poukazuje na to, že by mali byť ich potreby na prvom mieste. Populizmus však túto problematiku veľmi zjednodušuje a neponúka reálne riešenia pre vylepšenie zastupiteľských demokracií. Zároveň nijak nerieši problém definovania ľudu, ani jeho nedohľadateľnosť. Populisti väčšinou nemajú záujem vládnuť demokraticky, ale skôr využívajú tento problém demokracie na to, aby sa dostali k moci. Myslím, že celkom dobrým príkladom je výrok súčasného tureckého prezidenta Erdogana, ktorý prirovnal demokraciu k ceste električkou: „keď dorazíte do cieľa, vystúpite“.¹⁰⁶ Mohli by sme teda povedať, že populizmus vyplýva z demokracie samotnej, z jej konkrétnych problémov a nedokonalostí, a populistí tieto problémy využívajú na to, aby obrátili demokraciu proti sebe samej. Preto aj Pierre Rosanvallon tvrdí, že otázka populizmu k demokracii patrí, keďže vychádza z nej samotnej, a teda nie je len jej vonkajším parazitom.

¹⁰² Rousseau, J.J. (2002). *O Společenské smlouvě*. Dobrá Voda, s. 37-38.

¹⁰³ Keďže podľa Rousseaua nie je všeobecná vôľa vôľou všetkých. To by bola iba sčítaním jednotlivých vôlí súkromného blaha dokopy. Všeobecná vôľa však myslí iba na spoločné blaho.

¹⁰⁴ Müller, J.W. (2018). *Čo je populizmus?* Kalligram, s.47.

¹⁰⁵ Rosanvallon, P. (2021). *Promýšlet Populismus*. SALVE Revue pro teologii a duchovní život, s.45.

¹⁰⁶ Economist: *Turkey could be on „brink of dictatorship“* (2023). NYT-Kathimerini. Dostupné na: <https://www.ekathimerini.com/news/1202759/economist-turkey-could-be-on-brink-of-dictatorship/>

Ľud

Ľud hrá v demokracii kľúčovú úlohu, keďže podstatou demokratickej politiky je vytvoriť vládu ľudu, ktorú si ľudia vyberajú sami. Lenže na to, aby táto vláda mohla následne ľud zastupovať a spĺňať jeho očakávania, musí ho vedieť správne uchopiť. Musí vedieť pozitívne určiť, kto tento ľud je, aké sú jeho potreby a požiadavky. Slovom Pierra Rosanvallon – musí dať ľudu tvár. Už z tohto výroku je zrejmé, že Rosanvallon naráža na to, že v demokracii ľud automaticky tvár nemá. Je predovšetkým číslo, abstraktný pojem, podobný pojmom, s ktorým narába právo. Ľud je síce definovaný, ale len tak, aby vedel v štáte procesne fungovať. Skutočná tvár ľudu zostáva zahalená. Preto mu túto tvár musí dať demokratické zriadenie. Musí vyvíjať neustálu aktivitu, aby vedel štát a jeho predstavitelia s ľuďmi neustále interagovať. Musí dať ľuďom nástroje, ktoré môžu využívať, keď sa chcú dostať k slovu a artikulovať svoje požiadavky, a musí mu dať rovnaký priestor na kritiku voči „vládnucej elite“. Podľa Rosanvallon sa ľud prejavuje iba v čiastkových formách, nikdy nie ako celá masa. Preto je podľa neho predstava, že väčšina predstavuje celú spoločnosť fikciou.¹⁰⁷ Preto sa musí demokracia sústrediť na iné podoby ľudu, nie len na ľudí ako voličov. Ľud sa prejavuje aj v rôznych komunitách, kultúrach, prejavuje sa aj v práve, je definovaný ústavou, spoločenskou zmluvou. A keďže neexistuje ľud, ktorý by hovoril jedným hlasom, je dôležité znásobiť výrazové prostriedky všetkým týmto ľuďom.¹⁰⁸ Zároveň je potrebné zapájať občanov, aby mohli byť vlády podrobené zvýšenému dohľadu, častejším formám kontroly. Občan síce nemôže byť za každým rozhodnutím, nemôže byť zapojený úplne do všetkého, ale môže sa podieľať na kolektívnej moci kontroly.

Populizmus sa, naopak snaží ignorovať tieto čiastkové prejavy ľudu, a naopak sa snaží zdôrazňovať ľud ako jednotu. Vo všeobecnosti totiž „ľud“ v zmysle národa alebo politického spoločenstva podľa Canovan so sebou tento pocit jednoty prirodzene nesie. Vďaka tomu ho môžu politici využívať na diskreditáciu svojich oponentov tým, že budú svojich poslucháčom tvrdiť, že práve ich oponenti sa snažia rozbiť prirodzenú jednotu ľudí. Základným princípom tejto rétoriky je, že ľudia sú jedno telo, ktoré bolo neprirodzene oddelené „hádajúcimi sa frakciami“, a tento nový líder je tým, kto reaguje na populárnu túžbu po jednote, a kto dá „ľud“ na prvé miesto.¹⁰⁹ Na základe rozdielných reprezentácií pojmu „ľud“ môžeme povedať, že naprieč rôznymi krajinami je populizmus kultúrne špecifický. Každá kultúra má nejakú spoločenskú tému, ktorá je pre ňu citlivá. Populizmus ide práve o identifikovanie tejto témy, tohto kontextu do ktorého majú zasadiť ľud ako masu, na ktorú budú apelovať, a ktorej názory a hodnoty budú vydávať za tie správne.

Následne túto sa snažia túto homogénnu masu mobilizovať na základe spoločného nepriateľa, ktorým je „vládnuca elita“. Vzhľadom na túto skutočnosť im vyhovuje všeobecnosť pojmu ľud, pretože nepotrebujú špecifikovať, kto konkrétne spadá do ich cieľovej skupiny. Nemusia preto vnímať rozdiely a potreby jednotlivých členov tejto masy, stačí im, že spadá do ich vymedzenia: „čistý ľud“ verzus „vládnuca elita“.

Jednota tejto homogénnej masy je však veľmi abstraktná a vzniká práve pre veľký záber tohto v podstate prázdneho pojmu, pretože na to, aby sa stal niekto súčasťou „čistého ľudu“ stačí, aby

¹⁰⁷ Rosanvallon, P. (2021). Promýšlet Populismus. *SALVE Revue pro teologii a duchovní život*, s. 48.

¹⁰⁸ Tamtiež.

¹⁰⁹ Tamtiež, s.318.

nebol vo vláde, čo je veľmi málo. Politici, ktorý skrz tento pojem definujú svojich voličov o nich tým pádom nevedia skoro nič, a dostávajú sa do rovnakého problému, aký rieši demokracia – ľud nemá tvár, je len číslom. Ako potom môžu zastupovať ich záujmy a potreby? Je predsa veľmi pravdepodobné, že z veľkej skupiny ľudí, ktorú zjednotila jedna téma, sa každý z nich nachádza v inej životnej situácii, a teda má aj iné potreby a nároky.

Preto zohráva ľud nejednoznačnú rolu aj v populizme. Ako to popisuje Jan-Werner Müller ľud sa v populizme navonok javí aktívne, kvôli ich stálemu apelovaniu naň, no tento apel je väčšinou iba rétorický. V skutočnosti je ľud v populizme pasívny. Populistom môže ísť o zrealizovanie vôle ľudu, ale keďže ľud nevie hovoriť zrozumiteľne jedným hlasom, je potrebný nejaký aktér, ktorý mu našepká, čo má povedať.¹¹⁰ Podľa Müllera reprezentant v populistickú politickú teóriu vlastne iba interpretuje, čo je veľmi odlišné od reprezentácie u ľavičiarov, liberálov alebo konzervatívcov, ktorí od svojich zástupcov očakávajú, že budú používať vlastný úsudok.¹¹¹

Od poslanca či poslankyne sa očakáva, že bude reprezentovať všetkých, nie len ľudí zo svojho mesta, alebo len svojich známych. Neexistuje však nejaký mandát na morálnu reprezentáciu „obyčajných ľudí“, a preto aj populistu budú v konečnom dôsledku zastupovať iba istú skupinu. Keďže sa však neustále tvária, že oni zastupujú všetkých okrem „skorumpovanej elity“, a nedávajú si tú námahu, aby skutočne spoznali svojich voličov a ich potreby, bude v praxi nemožné zastupovať všetkých, pretože ani oni nevedia, kto to vlastne je ten „ľud“. Mobilizácia v populizme prebieha zhora – nadol, čo znamená, že je to práve populistický charismatický líder, kto apeluje na ľudí, a mobilizuje ich vo svoj prospech aj keď tvrdí, že chce to, čo chce ľud. Taktiež, ako spomína Müller, v tomto prípade ide o (podľa nich) všeobecný záujem jedného ľudu, ktorý je považovaný za homogénny.¹¹²

Aj na základe toho, že potrebujú ľudí mobilizovať, snažia sa ich spájať do homogénnej masy, pretože tá sa prirodzene mobilizuje ľahšie. Stanovením nepriateľa, ktorí je spoločný všetkým ľuďom, ktorí nie sú vo vláde, si vytvárajú obrovskú cieľovú skupinu, ktorá má jeden spoločný cieľ. Keďže populizmus rozdeľuje ľudí na dve homogénne skupiny „čistý ľud“ a „skorumpovaná elita“¹¹³, populistický líder môže tvrdiť, že je stelesnením ľudu.¹¹⁴ Takýto typ populistu sa hrdo dištancuje od politikov a neustále sa stavia do pozície obyčajného človeka, hlasu ľudu, ktorý len háji ich záujmy. Nemusí teda hľadať ľud, ktorý chce zastupovať. Sám sa totiž pasuje za jeho zástupcu, lebo on jediný z pomedzi všetkých politikov je súčasťou tohto ľudu (ostatní politici sú prirodzene súčasťou „skorumpovanej elity“), takže vie presne, koho zastupuje, a ako ho má zastupovať. S týmto problémom sa teda vyrovnáva tak, že sa ľud ani nesnaží nájsť.

¹¹⁰ Müller, J.W. (2018). *Čo je populizmus?* Kalligram, s.46.

¹¹¹ Tamtiež.

¹¹² Müller, J.W. (2018). *Čo je populizmus?* Kalligram, s.47.

¹¹³ Ako bolo spomínané vyššie

¹¹⁴ Ako poukazuje Cas Mudde, tým by mohol byť hocikáky iný člen ľudu.

Pokrytectvo populizmu

Na týchto troch „odpovediach“ populizmu na problémy demokracie môžeme vidieť, že zatiaľ čo demokracii tieto problémy škodia, populizmus z tých istých problémov ťaží. Využíva ich na zneužitie demokratických princípov, a na následné získanie moci. Spomeňme si na výrok Erdogana, že demokracia je ako električka, ktorou sa odveziete kam potrebujete, a potom z nej vystúpite.¹¹⁵ Populisti totiž nemajú záujem zlepšovať demokraciu. Preto sa týmito problémami nemusia zapodievať. Stačí, keď namiesto riešenia ponúknu ich zjednodušenie, ktoré podajú tak, aby bolo pre ľudí atraktívne. Namiesto riešenia problémov ponúka teda populizmus zjednodušenie. Aké? Podľa Rosanvallonu spočíva populizmus na troch zjednodušeníach.

V prvom rade ide o politické a sociologické zjednodušenie, keď považuje ľud za evidentný subjekt, ktorý je určený iba tým, že sa líši od „elít“. Podľa Rosanvallonu takéto zjednodušenie vytvára dojem, že ľud je jednotná a zdravá časť spoločnosti, ktorá by prirodzene tvorila celok v momente, keď ju oddelíme od oligarchov.¹¹⁶ Lenže to na identifikovanie ľudu ako jednotnej masy nestačí. To, že existuje oligarchia, neznamená automaticky, že každý kto oligarchom nie je, je súčasťou jednotnej masy. Zároveň takéto riešenie neposkytuje žiadne pozitívne určenie ľudu. A skutočnosť, že by mohla byť spoločnosť definovaná iba na základe negatívneho princípu, Rosanvallon odmieta.¹¹⁷

Druhé populistické zjednodušenie je procedurálne a inštitucionálne. To súvisí s populistickým odmietaním zastupiteľskej politiky, keďže tá je podľa nich ovládaná skorumpovanými oligarchami, a riešením je podľa nich apel na ľud, čiže referendum. Kritizujú aj sprostredkujúce a regulačné authority, ktoré sú postavené na princípe nestrannosti a slúžia na udržiavanie spravodlivosti. Populisti ich považujú za nedemokratické, pretože podľa nich sa tieto inštitúcie nezaujímajú o problémy ľudí.¹¹⁸ Snažia sa ich odľudštiť a pričleniť ich skôr na stranu „skorumpovanej elity“. Opäť tu ale môžeme pozorovať definovanie demokratickej politiky na základe negatívneho princípu.

Tretie zjednodušenie sa týka sociálnych väzieb. Podľa populistov drží spoločnosť pohromade jej identita, ktorá je vždy definovaná negatívne. Táto identita, ako opisuje Rosanvallon, začína určením tých, ktorých treba zavrhnúť, od „skorumpovanej elity“ až po rôzne kultúrne, náboženské alebo iné menšiny. Populisti totiž jednotu spoločnosti nevidia v kvalite spoločenských väzieb, ale v homogenite.¹¹⁹

A práve preto, že sa Rosanvallonovi podarilo identifikovať „odpoveď“ populizmu na problémy demokracie ako zjednodušovanie týchto problémov, mali by sme podľa neho demokraciu komplikovať.¹²⁰ Populisti tieto problémy zjednodušujú preto, lebo ich potrebujú. Keby totiž nemala demokracia tieto „slabé miesta“, nemali by čo využiť na získanie moci.

¹¹⁵ Economist: *Turkey could be on „brink of dictatorship“* (online). 2023. NYT-Kathimerini. Dostupné na: <https://www.ekathimerini.com/news/1202759/economist-turkey-could-be-on-brink-of-dictatorship/>

¹¹⁶ Rosanvallon, P. (2021). *Promýšlet Populismus*. SALVE Revue pro teologii a duchovní život, s. 47.

¹¹⁷ Tamtiež.

¹¹⁸ Tamtiež.

¹¹⁹ Tamtiež, s.48.

¹²⁰ Tamtiež.

Ako píše Müller: „Populizmus je degradovaná forma demokracie, ktorá sľubuje naplnenie jej najvyšších ideálov, čiže vládu ľudu.“¹²¹ Populisti hovoria jazykom demokratických hodnôt. Výsledkom je však forma politiky, ktorá je antidemokratická, a to by nás malo znepokojovať.¹²² Napríklad ústavy, namiesto toho aby slúžili ako nástroje na zachovanie pluralizmu, v populistickej vláde slúžia na jeho odstránenie. Müller podopiera svoje tvrdenie, že populisti chcú demokraciu iba zneužiť na získanie moci, no následne už nemajú záujem demokraciu rozvíjať tým, že ukazuje, čo sa deje, keď sa populisti dostanú k moci.

Ako príklad takejto situácie uvádza to, keď si populisti po tom, ako sa zmocnia štátu dosadzujú do štátnych funkcií svojich prívržencov namiesto odborníkov alebo neutrálnych úradníkov. Ako príklad takéhoto postupu uvádza Müller Viktora Orbána či Jaroslawa Kaczynského. Obaja po získaní moci zmenili zákon o štátnych zamestnancoch, aby si mohli dosadiť svojich ľudí na kľúčové pozície. Ďalšie z opatrení, ktoré tieto vlády spravili bola snaha čo najskôr získať pod svoju kontrolu justíciu a dohľad nad médiami. Dôvodom malo byť to, aby zabránili médiám konať proti záujmom národa.¹²³

Na týchto príkladoch vidíme, že akonáhle sa populisti dostanú k moci, obracajú ich rétoriku proti kľúčovým demokratickým inštitúciám, a ich správanie sa viac podobá tej „skorumpovanej elite“ ako „čistému ľudu“. Taktiež ich apelovanie na ľud, na národ a jeho záujmy slúži skôr na vydieranie a osočovanie tých, ktorí s nimi nesúhlasia alebo sa odvážia poukázať na ich praktiky. A keďže najviac ovplyvňujú verejnú mienku médiá, snažia sa ich populisti kontrolovať a šíriť cez ne svoju propagandu. Tie, ktorých sa nevedia zmocniť sa snažia aspoň zdiskreditovať. Müller poukazuje na výhodu populistov, ktorí vďaka tomu, že sa prezentujú ako jediní zástupcovia národa, sa nemusia snažiť skrývať tieto pochybné praktiky. Veď čo je zlé na tom, že sa ľud zmocní štátu?

Populisti taktiež smelo a bez hanby využívajú stratégiu na získanie moci, ktorú politológovia označujú ako *masový klientelizmus*. Ide v nej o uprednostňovanie určitej klientely, a vylučovanie ostatných, ktorý do nej nespádajú. Tým si populisti vytvárajú lojálnu mocenskú základňu a zároveň kolektív, ktorý stelesňuje tento „čistý ľud“, za ktorého zástupcov sa vydávajú.¹²⁴ Túto skupinu si vytvoria tak, že si najprv definujú určité vlastnosti alebo hodnoty, ktoré majú členovia tohto ľudu splňať.

Tento kolektív ich zase na oplátku politicky podporí, a vďaka týmto protislužbám vie tvoriť silnú a stabilnú voličskú základňu. Ako píše Müller, týmito voličmi neotrasú ani odhalenie klientelizmu či korupcie, pretože z pohľadu ich podporovateľov to všetko spravili pre nich. Populisti však sami napokon robia to, čo vyčítali starej kaste politikov, takzvanej „skorumpovanej elite.“¹²⁵ A teda aby to nevyzeralo tak, že populisti predsa len nezastupujú všetkých ľudí, snažia sa zdiskreditovať každého, kto s nimi nesúhlasí, alebo je v opozícii. Práve preto trvajú populistickí mocipáni¹²⁶ na tom, že kritické zložky alebo teda tá časť obyvateľov, ktorá ich kritizuje je ovládaná zahraničnými agentami.

¹²¹ Tamtiež.

¹²² Tamtiež.

¹²³ Tamtiež, s.66.

¹²⁴ Tamtiež, s.67.

¹²⁵ Priesterová, K. (1998). *Rechter und linker Populismus: Annäherung an ein Chamäleon*. Campus, s. 17.

¹²⁶ Ako Putin, Orbán či Fico.

Vďaka podpore svojej cieľovej skupiny a silnej diskreditácii ostatných, si populistický režim vlastne vytvára ten ľud, v ktorého mene odjakživa bojoval.¹²⁷ Diskreditácia voči ich politickým protivníkom vyzerá tak, sa voči nim uplatňuje právo najprísnejšie a do posledného detailu, zatiaľ čo pri svojich prívržencoch sa snažia hľadať výnimky a výhody. Tento postup pekne zhrňa anglický citát, ktorý Jean Werner Müller spomína: „Všetko pre mojich priateľov, pre mojich nepriateľov zákon.“¹²⁸

Müller spomína aj názor ľavicových teoretikov, ktorí sa domnievajú, že vzťah medzi demokraciou a liberalizmom stratil rovnováhu a populistí sú schopní demokraciu posilniť. Problém však je, ako zdôrazňuje Müller, že populistí sa vôbec nezaujímajú o participáciu občanov. Ich kritika nie je mierená voči princípu politického zastúpenia, je mierená voči jednotlivým zástupcom. Taktiež keď populistí volajú po ľudovom hlasovaní a presadzujú referendá, nie je to preto, aby rozpútali debatu o konkrétnom probléme a potom sa ho snažili vyriešiť. Podľa Müllera referendá vyhlasujú populistí hlavne preto, aby potvrdili to, čo oni sami už predtým identifikovali ako vôľu ľudu.¹²⁹ Robia to teda preto, aby si upevnili svoju moc a svoje postavenie, aby ukázali svojim politickým súperom, že majú podporu ľudu a preto by ich mali brať vážne, ale môžu referendá využívať aj ako prieskum na to, koľko ľudí by ich išlo voliť a podľa toho nastavovať predvolebné stratégie.¹³⁰

Je populizmus demokratický?

V populizme má ľud kľúčovú úlohu rovnako ako v demokracii, ale vzťah medzi populizmom a ľuďmi, na ktorých apeluje, je pomerne komplikovaný. Napríklad podľa Müllera populizmus nemá záujem o suverenitu ľudu, ale skôr využíva ľudí, ktorých mobilizuje, na získanie moci.¹³¹ Suverenita ľudu je teda v tomto zmysle vnímaná populistami ako prostriedok, a nie ako účel. Z tohto pohľadu je teda populizmus z princípu odlišný od demokracie, a je zrejme aj nedemokratický, pretože nespĺňa základnú podmienku demokracie. Napriek tomu môže populizmus môže často vyzeráť demokraticky, dokonca až radikálne demokraticky. No podľa Müllera, každý kto prijíma základné princípy modernej reprezentatívnej demokracie, musí vnímať populizmus ako taký za nedemokratický (nie len neliberálny).¹³² Müller pre lepšie pochopenie fungovania populizmu používa výrok od Ernesta Fraenkla o dvojitom štáte, v ktorom sa pravidlá síce väčšinou dodržiavajú, ale režim môže aj tak kedykoľvek podniknúť svojvoľné politické kroky.¹³³

¹²⁷ Müller, J.W. (2018). *Čo je populizmus?* Kalligram, s.68.

¹²⁸ Weyland, K. (2013). Latin America's authoritarian drift: the threat from the populist left. *Journal of democracy*, 24(3),s.18-32.

¹²⁹ Tamtiež, s. 45.

¹³⁰ Tento prípad sa stal nedávno na Slovensku, keď strana Smer vypísala referendum o predčasných voľbách. Referendum bolo neúspešné (za hlasovalo iba 27%), no na druhý deň odkazoval Róbert Fico ľuďom, ktorí referendum podporili, že ak sa v takomto počte dostavia k voľbám, bude to úplne stačiť – keďže 27% podpora by mu veľmi pravdepodobne zabezpečila výhru.

¹³¹ Müller, J.W. (2018). *Čo je populizmus?* Kalligram, s. 21.

¹³² Tamtiež.

¹³³ Tamtiež.

Populizmus sa samozrejme môže prejavovať v rôznych intenzitách a naberať rôzne podoby, no všeobecne o populistických politikoch alebo populistickom vládnutí môžeme povedať, že je formálne demokratické, ale zachovanie demokratických princípov nie je jeho prioritou. A práve preto má tendenciu pôsobiť hrozbu pre demokraciu, a to nie len tú liberálnu. Opäť sa oprieme o vyjadrenie Müllera, ktorý veľmi dobre vystihol napätie medzi demokraciou a populizmom. „Demokracia si vyžaduje pluralizmus a uznanie, že musíme nájsť spravodlivé podmienky spoločného života ako slobodní, rovní, ale aj rôznorodí občania. Na druhej strane, predstava populizmu o slobodných, homogénnych, autentických ľuďoch je čistou fantáziou.“¹³⁴ A práve to je nebezpečné, keďže okrem toho, že populistí prosperujú z konfliktov a podporujú polarizáciu, zaobchádzajú aj so svojimi politickými oponentmi ako s „nepriateľmi ľudu“ a snažia sa ich úplne vylúčiť. Sociologická vzdialenosť medzi ľuďmi a elitami, na ktorú populizmus neustále poukazuje, je pravdepodobne nevyhnutná, ale to neznamená, že by sa o tomto napätí nemalo polemizovať, a ak je to možné, znižovať ho. Uzavretý charakter politického procesu a politickej agendy zdôrazňovali mnohí pozorovatelia, nielen populistí. Hľadanie priamejšieho zapojenia občanov je totiž ústrednou otázkou každej demokracie. Mnohé riešenia, napríklad referendá alebo ľudové iniciatívy, presadzované populistickými stranami sa zaviedli do politických systémov, čo pomohlo vyvážiť zásadu zastúpenia s priamymi spôsobmi ľudového vyjadrovania.¹³⁵

Aj Cas Mudde a Kaltwasser vo svojej knihe *Populism. A very short introduction*, prezentujú názor, že populizmus predstavuje vnútornú hrozbu demokracie, ako všeobecne akceptovaný medzi teoretikmi. Nájdu sa však aj takí, ktorí s tým nesúhlasia. Spomínajú konkrétne Ernesta Laclaua, podľa ktorého populizmus podporuje „demokratizáciu demokracie“ tým, že umožňuje zoskupenie požiadaviek vylúčených sektorov v spoločnosti.¹³⁶ Mudde s Kaltwasserom súhlasia so istej miery s oboma pohľadmi na populizmus. Podľa nich to, či bude populizmus fungovať ako hrozba pre demokraciu alebo ako jej korektúra, závisí od toho, v akom kontexte vzniká, a akú má volebnú silu. Tu sa zhodujú s Margaret Canovan, pretože aj podľa nich populizmus využíva napätie vlastnej liberálnej demokracii, ktorá sa snaží nájsť rovnováhu medzi vládou väčšiny a právami menšín. Keďže sa tieto dve veci v reálnom živote prekrývajú, je takmer nemožné túto rovnováhu dosiahnuť. Argumentujú tým, že populistí budú kriminalizovať porušenie princípu vlády väčšiny, pretože sa budú odvolávať na to, že konečnú vládu majú ľudia a nie nevolené inštitúcie. A keďže populizmus má tendenciu nedôverovať inštitúciám, môže sa vyvinúť do formy neliberálnej demokracie, ktorá tieto inštitúcie obhajuje. Podľa Mudde a Kaltwassera majú populistí taktiež sklon ku konšpiračným teóriám.

Na druhej strane, Mudde a Kaltwasser artikulujú aj pozitíva populizmu, ako napríklad to, že uprednostňuje politickú participáciu, pretože prispieva k mobilizácii sociálnych skupín, ktoré majú pocit, že ich záujmy nie sú brané do úvahy vládnucimi „elitami“. Taktiež vie mobilizovať vylúčené komunity a pomôcť integrovať ich do politického systému. Zároveň podľa nich populistí často politizujú problémy, o ktorých „elity“ nediskutujú, ale „mlčiaca väčšina“ ich považuje za relevantné. Taktiež vedú spraviť relevantnú tému z problémov, ktoré by sa inak až tak neriešili.¹³⁷ A síce môže samotný apel na ľudí, ako aj artikulácia problémov ľudí, ktoré vládnuce „elity“ ignorujú pomôcť vylepšiť demokraciu a dať ľuďom väčšiu moc a väčšiu

¹³⁴ Tamtiež, s.3.

¹³⁵ Tamtiež.

¹³⁶ Mudde, C. & Rovira Kaltwasser C. (2017). *Populism: A very short introduction*. Oxford University Press, s.79.

¹³⁷ Tamtiež, s.84

relevantnosť v rámci demokratického politického zriadenia, že toto samotné stačí na klasifikovanie populizmu ako neutrálnej ideológie. Mudde síce tvrdí, že populizmus ako taký je viac-menej neutrálny a viac ho špecifikujú takzvané sekundárne ideológie, ktoré k sebe pridružuje podľa toho, ktorá má najväčší výtlak v danej krajine.

Ja sa viac stotožňujem s Müllerovým pohľadom, podľa ktorého treba pri vnímaní populizmu zohľadniť skutočnosť, že populistický politici majú taktiež záujem vládnuť. A síce ich jednotlivé praktiky ako je apel na ľudí, konšpirácie či delenie spoločnosti na „čistý ľud“ a „skorumpovanú elitu“ neohrozujú demokraciu, ale to, čo populistí robia, keď sa dostanú k moci, takúto hrozbu predstavuje. Myslím si, že z teoretického hľadiska by sme mohli súhlasiť s tým, že populizmus môže byť vnímaný neutrálne, pretože vie ovplyvniť demokraciu aj pozitívne aj negatívne, ako píše Mudde. Avšak v praxi to tak väčšinou nie je. Podľa mňa by sa takáto koncepcia populizmu skôr mohla vzťahovať na jeho jednotlivé prejavy. Niektoré z nich vedú demokracii pomôcť, pretože vedú odhaliť jej slabé miesta, a nedostatky, na ktoré sa dá následne zamerať a pracovať na nich. Pretože všetci teoretici sa zhodujú na tom, že demokratické režimy majú problémy s preklopením demokratických ideálov do praxe, a preto majú rôzne nedostatky. Najväčšiu výzvu pre demokraciu predstavuje ľud. Presnejšie povedané, postavenie a úloha ľudu v demokracii.

Na jednu stranu sa totiž demokracia zakladá na jasných princípoch: suverenita ľudu a vláda väčšiny. V praxi však tieto dva princípy až tak jasné nie sú. Vláda väčšiny, totiž môže evokovať vládu homogénnej masy. No ako píše Pierre Rosanvallon, ľud sa nevyskytuje v takejto homogénnej mase. Ľud podľa neho existuje iba v jednotlivých prípadoch a prejavoch.¹³⁸ Taktiež je vláda väčšiny problematická v tom, že vo voľbách sa v praxi nezúčastňujú všetci občania. Volebná účasť je v niektorých štátoch extrémne nízka, a výsledky volieb, ktorých sa zúčastní napríklad polovica občanov, predsa nie sú voľbou väčšiny zo všetkých občanov, ale len z tých, ktorí išli voliť. Takže demokracia má problémy, ktoré vychádzajú z nej samotnej. Na základe toho, čo tvrdia Rosanvallon, Canovan, Müller či Mudde, je populizmus jeden z týchto problémov, keďže aj on vychádza z demokracie samotnej. Nie je teda nejakým externým javom, ktorý sa k nej pridružuje, ale vyplýva priamo z nej a z jej nedourčenosti. Preto si dovoľím tvrdiť, že populizmus predstavuje hrozbu pre demokraciu. Práve kvôli tomu, že ju napáda zvnútra, a jeho predstavitelia sa snažia využiť demokratické prostriedky na zbavenie sa demokracie. A preto si myslím, že by sme mali populizmus vnímať ako celok, pretože ak by sme ho mali vnímať skrz jeho jednotlivé prejavy, mohli by sme povedať, že má nejaké pozitíva, alebo aj to, že samotný fakt, že poukazuje na nedostatky demokracie a odкрýva jej krehkosť je pozitívne, pretože teraz môžeme pracovať na jej vylepšení. Každopádne demokraciu treba zlepšovať, treba ju komplikovať a rozvíjať. Ale kto sa na to dá? Podľa Rosanvallona bude potrebné znovu obnoviť demokraciu a spraviť ju viac interaktívnou¹³⁹, podľa Müllera sa zase treba sústrediť na prenesenie spoločenského pluralizmu do politického systému¹⁴⁰.

¹³⁸ Rosanvallon, P. (2021). *Promýšlet Populismus*. *SALVE Revue pro teologii a duchovní život*, s. 48.

¹³⁹ Tamtiež.

¹⁴⁰ Müller, J.W. (2018). *Čo je populizmus?* Kalligram, s.118.

Kapitola 4 Záver

Na základe toho, čo bolo uvedené v tejto práci, by sme mohli definovať demokraciu ako politický systém, zakladajúci sa na suverenite ľudu, ktorý si volí svojich zástupcov. Keďže takýto systém rozdeľuje ľudí na tých, ktorí vládnu a tých, ktorí sú ovládaní, je potrebné, aby ľudia využívali všetky prostriedky, ktoré im dávajú možnosť podieľať sa na spoločnosti. V prvom rade sú to voľby, ktorých by sa mala zúčastňovať absolútna väčšina občanov, aby takto volená vláda mala skutočnú legitimitu. Rovnako však musia ľudia využívať aj takzvanú „protimoc“, čiže dohľad a verejnú mienku. Tieto fenomény dávajú ľuďom isté „právo veta“, ktorým môžu oponovať tým pri moci zakaždým, keď s nimi nesúhlasia. Na rozdiel od volieb, ktoré sú len párkrát do roka, môžu tieto „neviditeľné sily“ využívať zakaždým, keď to uvážia za potrebné. Tomu, aby ľudia tieto sily využívali, môže napomôcť demokratická výchova. Keď budú totiž vychovávaní s vedomím, že môžu autoritám oponovať, nie len počúvať ich nariadenia, budú vedieť takto kriticky hodnotiť aj rozhodnutia „vládnucej elity“, čo bude zároveň zvyšovať nároky na tých, ktorí sa chcú uchádzať o ich dôveru. Zároveň si myslím, že na to, aby mohla demokracia fungovať ako režim, ktorý reprezentuje vôľu ľudu, a ktorý je založený na jeho autonómii, musia byť ľudia aktívni. Musia sa aktívne zaujímať o to, či tí, ktorých zvolili skutočne robia to, čo sľubovali. A ak tomu tak nie je, musia sa občania zase aktívne prejaviť a požadovať zmenu.

Ľudia totiž nefungujú ako homogénna masa, aj keď s nimi tak často demokracia narába tým, že ich redukuje na číslo, na abstraktný pojem. Pozitívne určiť, kto je ľud je síce veľkou výzvou, pretože na jednu stranu v demokracii vždy rozhoduje väčšina vo voľbách alebo v hlasovaní, čo redukuje ľudí na číslo, čiže na abstraktnú jednotu. Skutoční ľudia, ktorí sa prejavujú v rôznych čiastkových prejavoch, ako sú napríklad rôzne komunity zjednotené na základe spoločnej histórie, viery, záujmov alebo politických názorov, sú omnoho komplexnejší, a pri snahe o ich redukovanie na všeobecný pojem sa stávajú nedohľadateľní. Preto by mala byť demokracia interaktívna, spoločenský pluralizmus by mal byť prítomný aj v politickom systéme. Snaha dohľadať skutočný ľud je náročná úloha, ale pokiaľ ju bude demokracia ignorovať, otvára dvere populizmu, ktorý na tento problém prináša pomyselné riešenia.

Zjednodušením tohto problému na čisto morálnu rovinu následne ponúkajú ľahké riešenie: zosadiť „skorumpovanú elitu“ a dať moc do rúk populistom, jediným zástupcom „skutočných ľudí“. Tvrdením, že iba oni sú súčasťou „ľudu“, preto iba oni vedia, aká je skutočná vôľa ľudu, robia z každého svojho oponenta nepriateľa ľudu. Týmto „riešením“ škodia demokracii, pretože zväčšujú jej nedostatky prehlbovaním rozdielu medzi ľuďmi a tými, ktorí ich majú reprezentovať. Keby tento problém demokracia sama o sebe nemala, nemohli by na ňom postaviť svoju ideológiu, preto aj populistické riešenie tohto problému je v skutočnosti len jeho prehĺbením, ktoré je skryté za zjednodušenie celej problematiky. Keďže oni sú súčasťou ľudu, poznajú ho, a teda ho už netreba hľadať.

Podobne sa vyrovnávajú aj s problémom „dvoch tvárí“ demokracie. Keďže sa demokracia snaží udržiavať obe svoje roviny, pragmatickú aj vykupiteľskú v napätí, populizmus sa sústreďuje iba na tú vykupiteľskú, čím dáva na piedestál suverenitu ľudí ako jedinú prioritu, a pragmatickú tvár zatláča do úzadia. Tým zároveň zatláčajú do úzadia hodnoty ako sú mier, stabilita

a umiernenosť, ktoré reprezentuje pragmatický štýl politiky. A zatiaľ čo sa demokracia snaží sklbiť pragmatický štýl politiky s vykupiteľským štýlom, ktorý prináša túto politiku bližšie k ľuďom, populizmus prikladá ľudu absolútnu pravdu, a všetku politiku sústreďuje na to, aby bol ľud spokojný. Keďže však ako „ľud“ definovali vlastne iba samých seba, v skutočnosti sa snažia iba zapáčiť väčšine, alebo skôr ich potenciálnym voličom. Myslím si, že tento vykupiteľský štýl politiky využívajú predovšetkým preto, aby mohli svojich priaznivcov zmobilizovať. Na to tento štýl politiky využíva aj demokracia, ale v kombinácii s pragmatizmom, ktorý konfrontuje apel na ľudí so snahou o vytvorenie stabilného systému. To, že populizmus tento štýl politiky potláča do úzadia, podľa mňa potvrdzuje teóriu, že populističtí chcú iba využiť nedostatky demokracie, prípadne ich prehľbiť a udržať pri živote, aby ich mohli zneužívať kontinuálne, a dostať sa tak k moci.

Myslím si, že jednotlivé prejavy populizmu nám môžu pomôcť upriamiť pozornosť na slabé miesta demokracie, s ktorými sa musí vysporiadať, ak nechce byť prerastená populizmom podobne, ako môžu byť orgány prerastené metastázami. Nemyslím si však, že nám populizmus pomáha demokraciu zlepšovať, a nesúhlasím ani s tým, že jeho apel na ľudí ich viac začleňuje do politiky, a robí demokraciu priamejšou. Vidím totiž problémy hneď v dvoch rovinách. Prvá rovina sa týka ľudu, na ktorý apelujú. Tento ľud nie je skutočný. Je to nimi negatívne určený ľud, ktorý existuje vždy len ako vymedzenie voči niečomu. Populisti teda narážajú na rovnaký problém, akému čelí pri snahe pozitívne uchopiť ľud demokracia, len riešenie tohto problému je iné, ako už bolo spomínané, veľmi zjednodušené. Druhá rovina odкрýva paradox populizmu, pretože na jednej strane apelujú na ľud a na jeho suverenitu, no na druhej strane je ľud v populizme vždy pasívny. Hovorí zaňho len populistický líder, ktorí tento ľud mobilizuje iba k tomu, aby ho išli voliť. Inak sa ľud v populizme vôbec neprejavuje.

V neposlednom rade by som chcela poukázať na to, že populizmus môže ľuďom škodiť práve podstatou svojej ideológie. Keďže v populizme nejde o zavedenie stabilného politického systému, ktorý by mal za cieľ zvyšovať celkovú životnú úroveň ľudí a prosperitu danej krajiny, ale ide o snahu zapáčiť sa ľudu, v praxi môže mať veľa populistických riešení negatívny dopad na celkové fungovanie danej krajiny. Veľa prvoplánových riešení totiž spočíva v nezodpovednom hospodárení a zadlžovaní budúcich generácií a v nepriamom, ale vedomom znižovaní ich životnej úrovne. Taktiež vymedzovanie takzvaných „nepriateľov ľudu“, ktorými sú buď menšiny alebo „skorumpovaná elita“, iba prispieva k nepokojom a násiliu, a teda nemá žiadny pozitívny dopad na kvalitu života jednotlivých občanov. Z týchto dôvodov si myslím, že populizmus predstavuje hrozbu pre demokraciu. Nie však z hľadiska základnej definície demokracie alebo základnej definície populizmu, ktoré obidve spočívajú na suverinite ľudu a na slobodných voľbách. Myslím si, že populizmus predstavuje hrozbu práve pre spôsob, akým apeluje na ľudí a akým spôsobom sa prejavuje. Zároveň predstavuje hrozbu pre pragmatickú tvár demokracie, ktorá sa snaží vybudovať stabilitu aj napriek tomu, že jednotlivé kroky, potrebné na jej vybudovanie, nie sú vždy populárne. A posledným dôvodom, prečo podľa mňa predstavuje populizmus hrozbu pre demokraciu, je skutočnosť, že svojim zjednodušovaním problémov demokracie vlastne bráni ich riešeniu.

Napriek vyššie uvedenému som presvedčená, že demokracia sa môže tejto hrozby zbaviť. Nemôže sa zbaviť samotného populizmu, ten sa bude prejavovať stále v rôznych intenzitách, podobne ako fašizmus alebo komunizmus. Ale to, či bude skutočnou hrozbou pre demokraciu závisí na počte jeho podporovateľov. Môžeme však nejakým spôsobom zabrániť jeho popularite? Myslím si, že áno. A riešenie spočíva práve vo výchove a vzdelaní. Keď budeme

vychovávaní ku kritickému mysleniu, keď sa bude klásť väčší dôraz na vysvetľovanie jednotlivých riešení, príkazov či povinností, keď budeme vedení k tomu, že authority môžu byť kritizované, a že veta: „Lebo som to povedal“, nie je argument, potom budeme schopní jednak rozpoznať populizmus a jeho škodlivosť, ale taktiež budeme schopní aktívne sa podieľať na rozvoji demokracie.

Použitá literatura

Aristotelés. (1998) *Politika*. Nakladatelství Petr Rezek, Praha.

Barša, P. (2017) Democracy without the Demos: Rosanvallon's Decentering of Democratic Theory. *Filosofický časopis*, 65(1). Praha.

Canovan, M. (1984) People, Politicians and Populism, *Government and Opposition*, 19(3). Cambridge University Press, Cambridge.

Canovan M. (2002) Taking Politics to the People: Populism as the Ideology of Democracy. *Democracies and the Populist Challenge*. Palgrave Macmillan, London.

Canovan, M. (1999) Trust the People! Populism and the Two Faces of Democracy, *Political Studies* 47(1). SAGE Publications, California.

Economist: Turkey could be on „brink of dictatorship“. (2023) NYT-Kathimerini. <https://www.ekathimerini.com/news/1202759/economist-turkey-could-be-on-brink-of-dictatorship/>

Freeden, M. (1996). *Ideologies and Political Theories: A Conceptual Approach*. Oxford: Clarendon Press.

Hamilton A., Madison J., Jay J. (2009) Federalist No. 10. *The Federalist Papers*. Palgrave Macmillan, New York.

Hoffman T. (2021) Jazyk Populistů. *SALVE Revue pro teologii a duchovní život*, 31(1). Krystal OP, Praha.

Habermas, J. (1998) *Between facts and norms*. The MIT Press, Cambridge.

Holden, B. (1988) *Understanding Liberal Democracy*. University of Michigan, Michigan.

Kruij G. (2021) Kdo je lid?. *SALVE Revue pro teologii a duchovní život*, 31(1). Krystal OP, Praha.

Laclau, E., & Mouffe, C. (2014). *Hegemony and socialist strategy: Towards a radical democratic politics* (Vol.8). Verso Books, New York.

Leca, J. (1996) La démocratie à l'épreuve des pluralismes. *Revue française de science politique*, 46, 225-279. <https://www.cairn.info/revue--1996-2-page-225.htm>.

Locke J. (1992) *Druhé pojednání o vládě*. Svoboda, Praha.

Meny, Y. and Surel, Y. (2001) *Democracies and the Populist Challenge*. Palgrave Macmillan, London.

Mudde, C. (2013) Are Populists Friends or Foes of Constitutionalism?, *The Foundation for Law Justice and Society*, Oxford.

Mudde, C. (2004) The Populist Zeitgeist. *Government and Opposition*, 39(4). Cambridge University Press, Cambridge.

Mudde, C. and Rovira Kaltwasser, C. (2017) Populism: A Very Short Introduction. Oxford University Press, Oxford.

Mudde, C. and Rovira Kaltwasser, C. (2018) Studying Populism in Comparative Perspective: Reflections on the Contemporary and Future Research Agenda, *Comparative Political Studies*. SAGE Publications, California.

Müller J.W. (2018) Čo je populizmus? Absynt – Kalligram, Žilina.

Müller J.W. (2021) Demokracie a neúcta, *SALVE Revue pro teologii a duchovní život*, 31(1). Krystal OP, Praha.

Müller, Jan-Werner (2014) The People Must Be Extracted from Within the People: Reflections on Populism, *Constellations* 21(4). Wiley – Blackwell, New Jersey.

Piterová, I., & Heldáková, L., & Kohoutová, K. (2021) My sme ľud, kto ste vy? Storočie populizmu v (Česko)Slovensk. Spoločenskovedný ústav CSPV SAV, Bratislava.

Popper Karl R. (2011) Otevřená společnost a její nepřátelé I. OIKOYMENH, Praha.

Priesterová, K. (1998). Rechter und linker Populismus: Annäherung an ein Chamäleon. Campus, Frankfurt nad Mohanom.

Przeworski, A. (1991) Democracy and the market: Political and economic reforms in Eastern Europe and Latin America. Cambridge university press, Cambridge.

Rosanvallon, P. and Goldhammer, A. (2008) Counter - Democracy: Politics in an Age of Distrust. Cambridge University Press (The Seeley Lectures), Cambridge.

Rosanvallon, P., S. Moyn (eds). (2006) Democracy Past and Future. Columbia University Press, New York.

Rosanvallon, P. (2011) Penser le populisme, La Vie des idées.

<https://laviedesidees.fr/Penser-le-populisme>

Rosanvallon P. (2021) Promýšlet Populismus. *SALVE Revue pro teologii a duchovní život*, 31(1). Krystal OP, Praha.

Rousseau, J.J. (2002). O Společenské smlouvě. Dobrá Voda: Aleš Čeněk, Dobrá Voda.

Sandel Michael J. (2021) Populismus, liberalismus a demokracie. *SALVE Revue pro teologii a duchovní život*, 31(1). Krystal OP, Praha.

Taggart, P. (2000). Populism. Open University Press, Berkshire.

Urbinati, N. (2011) Representative democracy and its critics. The Future of Representative Democracy, Cambridge University Press, Cambridge.

Voltaire (1772) *Essai sur les probabilités en fait de justice*. François Grasset, Lausanne.

Walzer, M. (1981) *Philosophy and Democracy*, *Political Theory*, vol.9, no.3. SAGE Publishing, California.

Weyland, K. (2013). Latin America's Authoritarian Drift: The Threat from the Populist Left. *Journal of Democracy*, 24(3). Washington, DC.